

Tanzimat İlkeleri Işığında Osmanlı'da Adli Tababete Dair Notlar

The Notes Relating to the Forensic Medicine in the Ottoman
Empire According to the Principles of Tanzimat

Sedat BİNGÖL*

Öz

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı bir modernleşme projesi olarak, hukuki alanda pek çok dönüşüme yol açarken, Adli Tıbbın da doğuşunu sağladı. XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'nde hukuki dönüşümlere paralel şekilde, Adli tıbbı giderek daha çok önem verilirken, aynı zamanda Adli Tıbbın kökleşmesi ve kurumsallaşmasına da çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı İmparatorluğu, Adli Tıp, Hukuk*

Abstract

As a modernization project, Edict of Tanzimat provided many developments in the field of law, and also emergence of the Forensic Medicine in the Ottoman Empire. Forensic Medicine, being given much more importance parallel to the judicial developments, was rooted and was institutionalized in the Empire through the 19th century.

Keywords: *Ottoman Empire, Forensic Medicine, Law*

İnsanlık tarihine bakıldığında en eski medeniyetlerden itibaren “Suç” olgusunun var olduğunu ve buna bağlı olarak da “Ceza” olgusunun doğduğu açıktır. İnsanların bir arada yaşadığı her topluluk, topluluğun düzenini

* Anadolu Üniversitesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

sağlamak için kurallar (hukuk) oluştururken, var olan düzeni ve kuralları korumak amacıyla da, kuralları bozanlara yani suçlulara yaptırımlar (ceza) uygulamışlardır.

Hemen her toplum için toplumsal düzeni korumak amaçlı olarak, suçun ve suçluların tespiti, adaletin gerçekleştirilmesi noktasından, önemli bir uğraş alanı olmuştur. Suçun ve suçlunun tespiti ile ilgilenen bu uğraş alanına, yakınçağın başlarından itibaren Adli Tıp adı verilerek bugün bir bilim dalı seviyesine yükselmiştir.

Adli Tıbbın pek çok tanımı yapılabilirse de “Tıbbi bilgilerin bu bilgilerle aydınlanması kabil ahvalde hukuki ve cinai hadiselere tatbiki” işi olarak kabul edersek, bu yöndeki ilginin tarihsel geçmişi Eski Mısır, Yunan, Roma medeniyetlerine kadar uzanmakta, hukuk ve tıp ilişkisini gösteren işaretler bu toplumlarda varsa da, XVI. yüzyıla kadar önemli bir uygulamaya rastlayamayız. Bu yüzyılda Ambroise Pera 1566’da Paris’te ilk otopsiyi yaparak, Adli Tıbbın babası ünvanını almıştır. Daha sonra 1602’de İtalyan Fortuna Fidelli bu konuda ilk büyük eserini verir. Akabinde yine bir İtalyan Paul Zeccia “Adli Tıp Sualleri” isimli üç ciltlik eserini 1635’de tamamlar. 1603’te Fransa’da Adli tababete dair bir ferman yayınlandı. XVII. yüzyılda ise gerek Fransa’da gerekse Fransa dışında konuya dair pek çok eserler neşredilirken, gerçek anlamda sistematik ve bilimsel anlamda Adli tıp çalışmaları, XVIII. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarında, Almanya, İngiltere ve Fransada başlayabilmiştir.¹

Osmanlı Devleti ve Adli Tıp

Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Fermanı’yla yeni bir devir açılmıştı. Fermanın öngördüğü unsurlardan kişilerin “can, mal, şeref ve namuslarının güvenliği”nin sağlanması bakımından, Osmanlıda adli tababetin doğuşu hayati bir önem arz eder. Adli tababet, kişilerin özellikle ölüm sebeplerinin tespiti, işlenen bir suçun ve suçluların saptanması temel insan haklarının sağlanması noktasında önemli hukuki temeller sağlanmaktaydı. Bu noktada imparatorlukta tababet ve hukuki alandaki girişimler ve gelişmeler, Tanzimat’ın öngördüğü amaçların gerçekleşmesine yardımcı olacak bir noktaya ulaşmıştı.

Özellikle tıp alanındaki gelişmelere kısaca bakmak gerekirse, Osmanlıların batı tıbbıyla ilgilenmeğe başlaması XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayıp ve nihayet II. Mahmut’un yeni orduya gerekli

¹ Ayrıntılı bir tarihçe için bkz. Behçet Tahsin Kamay, “Adli Tababetin Tarih ve Tekâmülü I-II”, *Adalet Dergisi*, Yıl 48, sayı 1, Ocak- 1957, s 13-27; Yıl 48, sayı 2, Şubat-1957, s. 523-534; Fahri, *Tıbbi Adli*, Ankara, Ankara Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti Neşriyatı, 1939, s. 6-2.

cerrâhları yetiştirmek için 1827’de Tıbhâne-i Âmire ve 5 yıl sonrada Cerrâhhane-i Âmire’yi kurmasıyla doruğa ulaşmıştı.² 1836’da bu iki okul “Mekteb-i Tıbbiye adıyla birleştirilmiş, 1839’da ise Galatasaray’a nakledilerek “Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne” adını almıştır.³ Türk tıbbını çağdaştırma girişimleri bakımından Viyana’dan Dr. Bernard’ın getirilmesi önemli bir dönüm noktasıdır.⁴

1841’de Doktor Bernard’ın girişimleriyle anatomi dersleri, Avrupa’daki tıp okullarında olduğu gibi kadavralar üzerinde disseksiyon (teşrih) tatbikatı yapılmaya başladı.⁵ Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne’nin ders programında “Tıbb-i Kanûni” adı altında, adli tıp dersi programda yer almış ve bu dersin ilk hocası da Dr. Bernard’dı.⁶ 1844’de kurulan kimya laboratuvarı da⁷ altyapı çalışmalarını tamamlayıcı nitelikteydi.

Mekteb-i Tıbbiye Şâhâne’nin kuruluşu sonrası(1256) 1840 Mayıs ayı içerisinde Mekteb-i Fünûn-ı Tıbbiye-i Şâhâne’de Meclis-i Umûr-ı Tıbbiye-i Mülkiye namıyla bir meclis kuruldu. Bu meclisin kuruluş amacı gerek Dersaâdet ve gerekse taşrada bulunan bütün sıhhi sanat erbabının (tabib, eczacı, ebe, hemşire vs) ellerinde diplomaları olup olmadığını kontrol etmektir. Başlangıçtaki salt amacı bu olan meclise, sonradan bütün ülke düzeyinde sağlık memurlarının atanması kontrolü vb görevleri de verilmişti. Bunların yanısıra önemli bir diğer görevde “...Mahâkim-i Adliyeden gönderilen cerâim ve cinâyatın mesâil-i mühimme-i tıbbiyesini hâl ve tedkik eylemek ve mesmûmen vefat edenlerin ahşâlarını teşrih ile semlerini taharri eylemek ve... bu babda taşrada etibba tarafından verilen raporları tedkik eylemek dahi... başlıca Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiyenin vazâifindedir...”⁸.

² Süheyl Ünver, *Tıp Tarihi*, İstanbul, İstanbul Üniv. Yay. 1943, s. 176; Arslan Terzioğlu, “Tersane-i Amiredeki Tıbhânedeki Gülhaneye Türk Tıbbının Batılılaşması”, *Türk Tıbbının Batılılaşması*, Yay. Haz. A. Terzioğlu-Erwin Lucius, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1993, s. 24.

³ E. Kadri Unat-Mustafa Samastı, “Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye”, İstanbul, *I.Türk Tıp Tarihi Kongresi*, TTK Basımevi, 1992, s. 113.

⁴ Esin Kâhya, “Bizde Disseksiyon Ne zaman ve Nasıl Başladı”, *Bellekten*, C. XLIII, sayı. 172, 1979, s. 746.

⁵ Esin Kâhya, a. g. e., s. 749-752.

⁶ Şemsi Gök-Cahit Özen, *Adli Tıbbın Tarihçesi ve Teşkilatlanması*, İstanbul, Adalet Bakanlığı (Adli Tıp Kurumu), 1982, s. 1; Fahri, a.g.e. s. 16.

⁷ Emre Dölen, “1870’li Yıllarda Mekteb-i Tıbbiye Laboratuvarında Yapılan Analiz ve İncelemeler, Ankara, II. *Türk Tıp Tarihi Kongresi (20-21 Eylül 1990)*, TTK Basımevi, 1999, s. 71-72.

⁸ Rıza Tahsin, *Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiye*, Dersaadet Kader Mat. 1328, s. 29-30; Fahri, a. g. e., s. 16.

Böylece Osmanlı Devleti'nde mahkemeler bakımından başlayan yargı reformu çerçevesinde⁹ adli tabiplik büyük bir önem kazanmıştı. Nitekim bu yönde yeni bir girişimle, 1262 (1846) tarihine kadar Dersaâdette hangi sebeble olursa olsun ölüm vakaları için sadece şeri memurlarla keşfe gidilmekte ve "...fakat meyyitin hâl-i hazırı görebilip sebab-i mevti ne olduğunu mücerredd etibbâ muâyenesine muhtac olduğu..." dikkate alınarak bu tür ölüm vakalarında şerî memurlar ile beraber güvenilir ve bilgili bir tabibin giderek tıbbî açıdan sebab-i fevt hakkında inceleme yapılması ve ilâm usulü¹⁰ yürürlüğe sokuldu.

Osmanlıda ilk kez olarak polis teşkilatı kurma teşebbüsleri sırasında 20 Mart 1845 (11. Ra 1261) tarihli Polis Nizâmname'sinin 17. maddesinde de "...Hin-i iddia ve icabında bir kimsenin mevti esbâb-ı adide-i âcâlden hangi sebebden vuku bulmuştur ve hasta bulunan ne sebebden hastadır ve sakat cenin ve sair den mi hastadır. Ve hamile ve gayri hamile midir ve bazı cins beyanıyla iddia olunan maadin ve eşya hangi mürekkebât ve besaitten midir? Bunlar ve emsal-i müşkilâtta ehl-i hibre olmak üzere Nezâret-i mezkûre için fenninde mahir bir nefer kimyager ve bir nefer tabib ve bir cerrahın eşedd-i lüzumu olmağla bunların dahi intihab ve tayinine mezuniyet hususlarına dair polis meclisi tarafından kaleme alınan bir kıt'a mazbata takdim olunduğu gibi..."¹¹ ifadelerinde de anlaşılacağı üzere dönemin yetkililerinin, kişilerin özellikle can güvenliğini koruma noktasında adli tıbbın değerini açıkça kavramış oldukları görülmekteydi. Nitekim (14 Şevval 1269) 21 Temmuz 1853 tarihinde Katolik Patrikine yazılan tezkirede, Kabataş'ta ölen Ohannes isimli kişinin cesedinin Katolik İstepelyası'na götürüldüğü ve bu sırada Beyoğlu Zabıta memuru tarafından Journalle cesedin keşf ve muayenesi için Zabtiye Hekimi gönderilmişse de cesedin Karantina İdaresi'nden alınan tezkireyle Rahip Bogos tarafından kaldırıldığı, bu yüzden keşf ve muayene yapılmadığı bildirilerek bu durumun cari usullere aykırı olduğu ve bu tür fevt olanların önce Zaptiyeye haber verilerek mukteza-yı şerînin de olduğu, hekimce keşf ve muayene olunduktan sonra defn olunması konusunda uyarılmaktaydı.¹²

⁹ Hukuki alandaki gelişmeleri bütünü için bkz. Sedat Bingöl, *Tanzimat Devrinde Osmanlı'da Yargı Reformu (Nizâmiye Mahkemeleri'nin Kuruluşu ve İşleyişi 1840-1876)*, Eskişehir, Anadolu Üniv. Yay., 2004.

¹⁰ Rıza Tahsin, a.g.e., s. 40-41.

¹¹ Hasan Yağar, "Osmanlı Polis Teşkilatı ve Yenileşme Süreci", *Türkler*, C. XIII., (Ed.H.C.Güzel vd.) Ankara, 2002, s. 639.

¹² BOA. HR. MKT. Dosya 61, Gömlek 88; Ayrıca (18 Safer 1286) 28 Mayıs 1869 tarihli "Dersaâdet ve Bilâd-ı Selâse ve Boğaziçinde Defn-i Emvât Hakkında Nizâmname"nin 4. ve 5. maddeleri konuyu tamamlayıcı nitelikteydi. Bkz. *Düstur*, Tertip I, C. II, s. 899; Bu konuda ayrıca zaman zaman kuralı güçlendirici, örneğin kabristanlarda bekçi bulundurulması gibi emirlerde verilmiştir. BOA. İrade (Hususi) vesika 50; BOA. DH. İD, Dosya 46, Vesika 27.

Bu tarihlerden sonra pek çok davada adli tıp uygulamalarının gerçekleştirildiğini ve mahkemelerde hüküm tesislerinde hayati bir rol oynadıklarını biliyoruz.¹³ Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye özellikle Dersâdette ortaya çıkan ceza davalarında adlî tıp uygulamaları için Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne ve Meclis-i Tıbbiye'yi bu tür işlerde birinci derecede başvuru makamı kabul etmişti. Öte yandan taşrada yapılan adlî tıba dair uygulamalar için ise duruma göre mahallin tabibleri, kabileleri, eczacıları, cerrâhları bu işi yapmaktaydılar. Adlî tıba dair bu tür uygulamalar, gerektiğinde kontrol amaçlı olarak, Temyiz mahkemesi olan Meclis-i Vâlâ tarafından Mekteb-i Tıbbiye'ye gönderilerek, buradan gelecek cevaba göre hareket edilmekteydi.

1839 da açılan Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'ye ilaveten sivil sağlık hizmetlerine yönelik tabibler yetiştirmek amacıyla, 1 Mart 1867'de Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye açıldı. Buradan mezun tabibler 1870'li yıllardan itibaren Osmanlı vilayetleri dâhilinde memleket tabibi olarak¹⁴ belediye meclislerinde ve görevlendirildikleri beldelerde, sağlık işlerinden sorumlu olarak, çalışmaya başladıkları görülür.¹⁵

Ülkedeki genel sağlık işlerinde de, İdâre-i Tıbbiye-i Mülkiye Nizâmânâmesi (27 Şaban 1286)1 Aralık 1869'da neşredilerek, yeni bir düzenlemeye gidildi.¹⁶ Buna göre sivil sağlık hizmetleri için Nezâret-i Tıbbiye-i Mülkiye adıyla bir idare kurulmaktaydı ve Nezâret-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin maiyyetinde olmak üzere "Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye" adında ayrı bir heyet oluşturulmaktaydı. Mayıs 1840'da kurulmuş Meclis-i Umûr-ı Tıbbiye-i Mülkiye'nin rolünü üstlenmekteydi.

Cemiyet-i Tıbbiye'ye diğer görevleri yanında, hükümetin talebi üzerine tıbb-i kanuniye dair keşfiyâtın teftişiyle, icab eden talimatın tanzimi ve lüzumu halinde tıbb-i kanuni cemiyeti şeklini alarak keyfiyâtın bizzat teftişine ve bütün tahliller ile umûmen keşfe dair icraata rey i'tâsı da bulunmaktaydı.¹⁷

Böylece oluşan yapı şu şekildedir; Başkentte "Cemiyet-i Tıbbiye", Adli Tıp konularında tabiblerin vereceği raporlarda eksiklik, yanlışlık vb.

¹³ 1850'lerden itibaren hem yapısal işleyiş ve hemde mahkemeler bazında pekçok kararın tabib raporlarına dayalı olarak verildiğini gösterir Adli Tıp uygulamalarına dair örnekler için bakınız. Sedat Bingöl; "XIX. Yüzyıl Osmanlı Mahkemelerinde Adli Tıp Uygulamaları", (11-15 Eylül 2006) XV' inci Türk Tarih Kongresi bildirileri, sayfa no: ??

¹⁴ *Düstur* (1290) Tertib I, Cilt II, s. 491.

¹⁵ Örneğin 22 Recep 1291/ 3 Ekim 1874 tarihli İrade-i seniyye ile Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye 13 tabib ataması yapmaktaydı. BOA. İrade (Meclis-i Mahsus), Dosya 50, Gömlek 2156.

¹⁶ *Düstur* (1290), Tertib I, Cilt II, 803-807.

¹⁷ 1.2.6. ve 9. maddelere bkz. *Düstur* (1290), Tertib I, Cilt II, 803-804.

durumlarda en üst kontrol ve denetim organıydı. Gerektiğinde yetersiz görünen tabibleri görevlerinden alabilir veya yerini değiştirme yetkisine sahipti. Bunun dışında Adli tabiblerin yaptıkları otopsi (feth-i meyyit) veya incelenmesini istedikleri organ, eşya vb. için Mektebi Tıbbiye'lerin laboratuvarları kullanılmaktaydı.¹⁸

Merkezde Cemiyet-i Tıbbiye adlı tıp bakımından en yüksek danışma ve kontrol merkezi olarak görev yüklenmişti. 1904 yılına kadar bu yapı devam etti. 1904'de Nezâret-i Tıbbiye-i Mülkiye yerine "Meclis-i Umûr-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye" kısa bir süre sonra "Meclis-i Maarif-i Tıbbiye" adıyla kuruldu. Sivil sağlık, belediye vs. işlerinde Dâhiliye Nezâreti'ne bağlıken, askeri işlerde ise Umum Mekatib-i Askeriye Nezâretine bağlandı. 1910'da "Meclis-i Maarif-i Tıbbiye" bu kez "Meclis-i Umûr-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye" adıyla karşımıza çıkarken, 1912 yılında "Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye" adını kazandı. 1 Mart 1913'de bu cemiyet ilga edilerek yerine "Sıhhiye Müdiriyyet-i Umumiyesi" kurularak,¹⁹ 1916'da ise yeni bir yapılanmaya gidilerek Dahiliye ve Sıhhiye Nezâreti kuruldu.²⁰ Kurumsal yapı bakımından oldukça karmaşık bir görünüm arz eden bu yapı içerisinde pek çok türdeki mesleki problemlerin görüldüğü bir ihtisas komisyonunun hep var olduğu anlaşılmaktadır. Bu kurumsal yapı içerisinde adli tababet meseleleri de görülmekteydi. Adli Tababetin diğer sağlık işleri dışına çıkartılarak bağımsız bir birim olarak karşımıza çıkışı (10 Cemâziyelâhire 1335) 22 Nisan 1917 tarihli kanunun 17. maddesiyle, "Meclis-i Tıbb-i Adlî ve Müessesesi" kuruluşuyla mümkün olmuştur.

Merkezde Adli Tıp

Mekteb-i Tıbbiye'nin gerekli hallerde adli tıp çalışmalarını tamamlayıcı nitelikteki laboratuvarları için, (1287)1870'de Mekteb-i Tıbbiye'nin yapacağı tahlil-i tecrübeler ve kimyevî keşiflerden alınacak harçların bir tarifesi yayımlanmıştı.²¹ Tarifeden anlaşıldığına göre adli tıba dair analiz ve

¹⁸ Örneğin, (7 Kanun-ı sani 1321) 20 Ocak 1906'da Zaptiye Etibbâ Dairesinden, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâneye gönderilen yazıda, Vefa karyesinde (18 haziran 321) 7 Temmuz 1905de vefat eden Cemile isimli kadının kocası tarafından iskat-ı cenin için verilen Karabaş isimli bitki nedeniyle öldüğünü, kadının babasının iddia etmesi üzerine Tabib Simyon, Simyaki ve Fevzi Beylerce vefattan 6 ay sonra açtırılıp otopsi icra edilerek, cesedin ahşâ-yi batniyesinin tamamen çürümüş olmasına rağmen iddia olunan Karabaş bitkisi, batından alınan parçalar ve ayrıca toprak örnekler alınarak, kavanozlara koyulduğu ve tabib raporuyla beraber incelenmeleri talep edilmekteydi. BOA. ZB. Dosya 303, Gömlek 159.

¹⁹ Bu müdüriyete bağlı olarak "Tababet-i Adliye Müessesesi ve Encümeni" ismindeki bir birim Cemiyet-i Tıbbiye'nin vazifesini yapmaktaydı. Şemsi Gök-Cahit Özen, a.g.e., s. 4.

²⁰ Abdullah T. Erdoğdu, *Dâhiliye Nezâreti Teşkilat Tarihi (1836-1922)*, Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2005, s. 36-38.

²¹ *Düstur* (1290), I. Tertib, II. cilt, s. 824.

incelemeler de burada yapılmaktaydı.²² Konuya dair Şurâ-yı Devlet mazbatasında belirtildiği üzere o tarihe kadar mahkemelerden intikal eden talepler ücretsiz yerine getirilmekteydi. Yayınlanan tarifeyle adlî makamlar için yapılacak tahlil ve incelemelerden de artık ücret alınması kararlaştırılmıştı.²³

Burada zamanına göre ileri seviyede denilebilecek, detaylı kimyasal ve fizyolojik incelemeler ile analizlerin yapılabildiği anlaşılmaktadır. Nitekim elimize geçen ilginç bir belge, bir suç aleti üzerinde yapılmış fizyolojik ve kimyevi muayeneyi göstermektedir;

“Marifet-i âcizânemizle kemâl-i dikkat ve i'tinâ ile muâyenesi icrâ olunmak üzere etıbbâ-yı cenâb-ı hilâfet-penâhiden İsmet Paşa kulları yediyle irâe olunan şüpheli bir bıçağın hâl-i hâzır ve sûret-i i'mâl ve muâyenesi-i tıbbi ve kimyeviyesi vech-i âtî üzeredir:

Bıçağın yüzü yani kesen demiri 4 parmak tûlunda ve bir parmak arzında keskin ucu sivri olub sarı bir madenden ma'mûl sapına merbût bıçak çakı gibi açılır ve kapanır sapının içinde bir yay ile birde halka varolduğu halkada kırmızı bir kurdela bağlanmış olup onunla bilek vesâir mahalle asılabilir. İşbu bıçağın sarımtırak bir ağaçtan mamûl üzerinde S.M. markası ve iki üçü demir çenber ile tahkîm olunmuş içerisi bir taraftan diğer tarafa delik yekpâre bir gılıf olub bıçak kendi çapı üzerine kapanıp mezkûr gılıf içerisine konulduğu gibi bir.....veya baston ucu ve sigaralık gibi elhasıl ne olduğu belli olmaz ve çıkarılıp açıldıkta bıçağın yüzü mezkûr ağaç gılıfın içinden geçirilerek uçtan nihâyete dek istenildiği kadar isti'mâl olunabilir Nihâyete vâsil olundukta yay vâsıtasıyla mezkûr ağaç gılıfa rabt olunarak açılma ve kapanma mümkün küçük bir bıçak halini alır. Kemâl-i mahâretle i'mâl olunmuş yüzü kirli bir alet-i katı' idi. İşbu aletin katı' olan kenarı tûlunce kil renginde ve leke şeklinde bir mâdde ile mutallâ idi. İşbu mâddenin neden ibâret olduğunu ta'yîn etmek için vesâit-i fenniyyeden Hurdebîn muâyenesi ve sayvân üzerine fizyoloji tecrübesi ve tahlil-i kimyevî usûlleriyle muâyene ve tedkik olundu. Hurdebîn muâyenesinde bir mâdde-i nesciye-i uzviyye olduğuna delâlet eder evsâf görüldü. Sayvân üzerine icrâ edilen fizyoloji tecrübesinde i'râz-ı semmiye dâir bir alâmet müşâhade olunmadı. Semûmun en şedîdi olan şibh-i kaleviyyât ecsâm-ı mi'yârât-ı mahsûsalarıyla taharrî edildikte bunlardan hiçbirisinin vücûdu keşf olunmadı. Binâberîn taharriyyât-ı kimyeviyede ve Fizyoloji tecrübesinde menfî netâic istihsâl olunmasından bu mâdde semmden ârî olup yaş bir

²² Emre Dölen, a. g. e. s. 78.

²³ BOA, İrade (Şurayı Devlet), Dosya 19, gömlek 817.

mâdde-i uzviyenin katı'ndan husûle gelme bir leke olduğu tebeyyün etmiştir. 19 Teşrinievvel 301.

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Kimya muallimi Kolağası kulları (Vasdil Bogomir)

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Tıbb-i Kanûnî muallimi Miralay Kulları (Agob Handanyan mühürü)²⁴

Bu tarife yayınlanmakla beraber zaman zaman harçlara dair çeşitli sıkıntılar yaşandığı da anlaşılmaktadır. Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne-i Mekatib-i Asakir-i Şâhâne Nezâreti'nden (24 Zilhicce 317) 24 Nisan 1900 tarihinde Dahiliye Nezâreti'ne yazılan bir yazıda, Dersaâdet Bidâyet Mahkemesi müdde-i umûmiliğinden Manol isimli kişiyi cerh eden Yankoli isimli kişinin üzerinden çıkan bıçakta, deme benzer lekelerin muâyenesinin istendiği hatırlatılarak, bu tahlilin harcının 6 mecdiye bir çeyrek olduğu müdde-i umûmiliğe bildirilmesine rağmen, müddeilikten alınan cevabî müzekkerede Düstur'da yayınlanan keşfiyât ve tahlîlât tarifesinde, bu tür tahlilin 5 mecdiye gösterildiğini bu yüzden istenen paranın hangi tarifeye göre olduğu sorulmuştu. Cevaben Nazır Zeki imzasıyla tarifenin zîrinde alınacak harcın 1/4 miktarının ayrıca kalemiye olarak alınacağına dair kayıt bulunduğu ve 5 mecdiyenin 4 birinin 1 mecdiye 25 guruş (bir çeyrek) edeceği beyanıyla, bakıyyenin ödenmesi konusunda emir verilmesini istemekteydi.²⁵

Yine Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin talebi üzerine, Dahiliye Nezâreti'nden bütün vilayetlere gönderilen (16 Cemâziyelâhir 1311) 25 Aralık 1893 tarihli bir emirde, vilayetlerden gönderilmekte olan "...ahşâ'-yı bâtniye ve alet ve eşyâ-yı mütevvîâ-yı sâirenin tahlîl harçları birlikte gönderilmeyip..." çeşitli yazışmalar sonrası ancak bir kısmı tahsil edilmekteyse de, umûr-ı tıbbiyenin noksanına sebebiyet vermesi nedeniyle, bu durumun kaidelere aykırı olduğunu ve bundan sonra mektebe tahlil için gönderilecek her bir parça için 5 mecdiye gönderilmedikçe tahlil yapılmayacağını bildirmekteydi.²⁶

Yine (14 Muharrem 1331) 24 Aralık 1912'de Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiyeden Dâhiliye Nezâreti'ne yazılan yazıda, Polis merkezi müdüriyetlerinden muayene için gönderilmekte olan mevâdd-ı muhtelifeye ait tahlil harçlarının öteden beri bunların muhasebe kayıtlarının tutulduğunu,

²⁴ Belgenin aslı için bkz. **BELGE - I; Agob Handanyan** 1866'dan itibaren Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyede ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanede, Tıbb-i Adli Muallimliği yapmaktaydı. Şemsi Gök-Cahit Özen, a. g. e., s.2-3; E. Kadri Unat-Mustafa Samasti, a. g. m., s. 121.

²⁵ BOA. ZB. Dosya 300, gömlek 43.

²⁶ BOA. DH. MKT. Dosya 199, Gömlek 13.

talep edilmesine rağmen gönderilmediği bundan sonra gönderilecek şeylerin Düsturun 2. cildinde muharrer tarifeye göre harçlarıyla gönderilmesi aksi takdirde muayene edilmeyeceği²⁷ bildirilmişti.

Bu sıkıntılar nihayet, (21 Şaban 1334) 22 Haziran 1916'da neşredilen ve 1870 tarihli tarifeyi ortadan kaldıran, yeni bir tarifeye aşılmıştır. Bu yeni Tarife Kanunu'nun 5. maddesi ceza mahkemelerinden gönderilen mevâddı, tahlil ücretlerinden istisna kılmıştır.²⁸

Öte yandan vilayetlerden gönderilen raporlar, suç aletleri veya ahşâ'-yı bâtniyeye dair Mektebi Tıbbiye'nin değerlendirme raporları veya tahlillerinde zaman zaman gecikmeler yaşandığı da anlaşılmaktadır.

Örneğin Erzurum Vilayetine dâhil Kozbican'da öldürüldüğü iddia olunan Receb'in, eczâsı önceden tahlil için Tıbbiye Nezâreti'ne gönderildiği ancak neticesinin alınmadığı ve zanlı olarak tevkif edilen Mehmet ve Ali isimli kişilerin tahliyelerinin gelecek bu cevaba bağlı olduğunun beyan edilmesi üzerine, Dahiliye Nezâreti'nden (27 Temmuz 310) 8 Ağustos 1894 de Umûm Mekâtib-i Askeriye Nezâreti'ne yazılmışsa da, yine cevap alınmadığı için (15 Ağustos 310) 27 Ağustosta 1894'de tekrar yazılmıştı.²⁹

Yine benzer şekilde Zaptiye Etibbâ Dairesi tarafından (1 Safer 321) 29 Nisan 1903 tarih ve 252 numarayla gönderilen ahşâ-yı batniyye vesairenin tahlil raporunun hemen gönderilmesi konusunda, (27 safer 1322) 13 Mayıs 1904'de yazı yazılmak zorunda kalınıyordu³⁰.

(9 Haziran 1325) 22 Haziran 1909'da ise Tutuklu Osib ve Musin isimindeki kişiler Dersaâdet Zaptiye Nezâretine çektikleri telgrafta şöyle diyorlardı; "Karçıkanlı Yusuf'un semm tesiriyle katl maddesinde hayli zamandır mevkûfen yatıyoruz. Tahkikât icrâ olunursa masûmiyetimizin tebeyyün eylemesi daha ziyâde mağdûriyet devam etmemek üzere bertahlîl-i mahâkimden gönderilen müteveffânın maddesi zımnındaki cevâbın makam-ı âidiye-i sür'at i'tâsını ma'delet nâmına istirhâm eyleriz"³¹.

Bu tür şikayetler giderek artmış olsa gerekir ki, Adliye ve Mezâhib Nezâreti (13 Şaban 1330) 29 Temmuz 1912'de kaleme aldığı bir yazıda, Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umûmiyye'ye gönderilen "...eşyâ-ı cürmiye ve ahşâ-yı bâtniye ait tahlîlât ve bâmahâl-i etibbâsı tarafından verilen rapor üzerine tedkikat-ı fenniye..." neticesinin birkaç kez

²⁷ BOA. DH. İd. Dosya No 157, Gömlek 24.

²⁸ Çevriyazısı için bkz. **EK- I**; Tarifinin Orijinali için bkz. BOA. MV. Dosya 243, Gömlek 51; BOA. Nizamât Defteri. 27/25, varak 66-69.

²⁹ BOA. DH. MKT. Dosya 269, Gömlek 60; *Takvim-i Vekayi*, 30 Şaban 1334 numara 2575.

³⁰ BOA. ZB. Dosya 345, Gömlek 108.

³¹ BOA. ZB. Dosya 349, Gömlek 94.

uyarmalara rağmen, mahallerine bildirilmediği ve bu nedenle bir çok kişinin aylarca bilâ-hükm mevkufigyetlerine sebebiyet verildiği pek çok müracaattan anlaşıldığının, bu yüzden gönderilecek şeylerin ve raporların süratle tetkikat-ı fenniyesinin yapılıp gereken raporların yine vakt ü zamanında mahallerine gönderilmesi konusunda ilgililere etkili ve kesin bir dille emredilmesini talep etmekteydi. Umûr-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umûmiye Nezâreti antetli ve (21 Ramazan 1330) 3 Eylül 1912 tarihli konuya dair cevapta, ellerinde bekleyen eski evrak olmayıp, 3 adet evrakında işlemlerinin sürdüğü ve adliyeye dair evrakların ise en evvel muâmele edildiği bildirilmekteydi³².

Mekteb-i Tıbbiye laboratuvarlarının genel halk sağlığı konusunda çalışmaları, gerek Dersaâdet de bulunanların problemleri çözme gibi uğraşlar yanında aynı zamanda ülke genelinden mahkemelerden gelen eşyâ-ı cürm, ahşâ-yı bâtınıye vb şeyleri tahlil ve analiz eden birim olduğu düşünülürse, yoğun bir iş yüküyle karşılaşmış olması ve zaman zaman aksamaların olması da doğaldı. Tahlil ve labarotuar konularında bu sıkıntılar yaşanırken gerek Dersaâdette Zaptiyeye bağlı etibba ve gerekse taşra adli etibbası açısından başka adli tabiblik çalışmalarında bazı sıkıntılar görülmekteydi.

Taşrada Adli Tıp

Dersaâdette, taşradan farklı olarak ortaya çıkan adli vakalarda, başkent oluşu nedeniyle farklı bir uygulamaya gidilerek, belediye tabibleri yerine Zaptiye Nezâreti'ne bağlı etibba bu görevi yürütmekteydi.³³ Adli tabiblik görevini yapan Dersaâdetteki Zabıta tabibleri tıpkı, taşradaki belediye etibbası gibi muvazzaf olmalarına rağmen, ayrıca yevmiye ücreti almak istemekteyken³⁴ Taşradaki Belediye tabibleri de ücretlerini alamamaktan şikâyetçi idiler veya yetersiz bulmaktaydılar. Sözkonusu ücretlerle ilgili olarak “Adliye Nezâretine Merbût Mahâkim-i Nizâmiye ve Devâirde Alınması Lâzım Gelen Harçları Mübeyyin Tarife” yayınlanmıştı. Tarifenin 48, 49, 61, 62. maddeleri düzenleme yaparken, sonradan haksız çıkan taraftan alınmak üzere, masraflar hariç olmak üzere, şehir içi yevmiyenin 50 kuruşu aşmamak şartıyla, şehir dışının ayrıca hesaplanacağını ve mahkemece takdir edilir denmekteydi³⁵. Ayrıca feth-i meyyit ameliyatı gereken durumlar

³² BOA. DH. İD. Dosya 46, Vesika 65.

³³ “... Esâsen usûl-i muhâkeme-i cezâiyyeye göre her tabib adli tabiblik yapabilir. İhtibâr hakkında henüz hususî bir kanunda vaz edilmemiştir. İstanbulda uygulanan tarz İstanbul hususiyetinden kaynaklanan bir teamüldür Buna göre İstanbul Zabıta tabibleri tabâbet-i adliye vazifesini ifâ etmektedirler gerekli görürlerse, gereken feth-i meyyitler Sıhhiye Müdiriyet-i Umûmiyesi tarafından tesis olunup henüz nevât halinde bulunan Morg Müessesesi tarafından icrâ edilmektedir...” Bahaeddin Şakir – Vasfi, *Tababet-i Adliye Rehberi*, (Lacassagne, A. – Thoinot’dan çeviri), İstanbul 1330 (Rumi) Kader Matbaası, s. 19.

³⁴ BOA. DHEUM.MH. Dosya 176, Vesika 70; DH. MUİ. Dosya no 73-1.

³⁵ *Ceride-i Mahakim*, 10 Şaban 1296, No. 5.

içinde, ispirto vs masrafları için 3–4 lira ödenmekteydi.³⁶ Ancak ödemeler konusunda çıkan sorunlar nedeniyle tabiblerin adli tababet görevini yapmak istemedikleri görülmekteydi.

Örneğin Avlonya belediye tabibinin 8 kere ceraim vakasına gönderildiğini ancak istihkakının ödenmediğini Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umûmiye Reisi Besim Ömer Bey ifade etmekteydi³⁷.

(18 Şaban 1328) 23 Ağustos 1910'da Adliye ve Mezâhib Nezâreti, Ankara İstînâf Mahkemesi müdde-i umûmiliğinden gelen bir yazıya istinâden, vilayetin bağlı kazalarının çoğunda belediye tabiblerinin bulunmamasından ve bulunan mahallerdeki etibbânın ise bazı bahanelerle ile cürm-i meşhûda gitmekten kaçındıklarından dolayı ilgililerin uyarılmasını Dahiliye Nezâreti'den talep ediyordu³⁸. Darb sonucu ölen Meryem isimli kişinin keşfi için Bolu sancağı tabibi Ziya ve Düzce tabibi Agop Beyler harcırah dışında yevmiyelerin almaksızın keşfe gidemeyeceklerini beyan edince ceset ortada kalmış, ve yevmiye zorunlu olarak verese tarafından ödendikten sonra gidildiği bildirilmekteydi³⁹.

Yine (5 safer 1328) 16 Şubat 1910 Adliye ve Mezâhib Nezâreti, Edirne Vilayeti belediye tabibi evveli Halil ve sânisî Avram efendilerin çeşitli ihtarlara rağmen adlî vazifelerini yerine getirmediklerini ve hatta bir maktûlun keşf ve muâyenesi için Üsküdar Nahiyesi'ne gitmesi gereken Avram efendi'nin görevine gitmediği ve bu konuda Vilâyet Sıhhiye Müfettişliği tarafından yapılan uyarıların etkili olmadığını, ilgililerin adlî vazifelerin derhal yerine getirmeleri konularında şiddetle tebligatta bulunulmasını istemişti. Buna karşılık, Umûru Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umûmiye Riyâseti, konunun eskiden beri belediye tabiblerinin ücretlerinin ödenmesi konusunda mahallerince yapılan muâmeleden kaynaklandığını ve verilen vazâif-i adliye için gereken harcırahlar ile feth-i meyyit ücretlerinin ödenmemekte olduğundan tabiblerin vazifeden kaçınmalarının diğer vilayetlerde de söz konusu ifade edilmiş ve bu yüzden böyle durumlarda da konunun neden doğduğu vilayetlere sorulması gerekir denmekteydi⁴⁰. Öte yandan bazı şikayetlerde de haklı görülmesi halinde tabib görevden alınmaktaydı. Örneğin, Belediye tabibi İstefan Efendi'nin mahkemece muayene için gönderilen mecrûhinden hadd-i itidâlden haricinde ücret talep etmesi nedeniyle Tıbbiye Nezâretine şikayet üzerine yerine

³⁶ Bahaeddin Şakir – Vasfi, a.g.e. s. 24.

³⁷ BOA. DH. MUİ. Dosya 49-1, Vesika 33.

³⁸ BOA. DH. MUİ. Dosya 125, Vesika 9.

³⁹ BOA. DH. MUİ Dosya 43/1, gömlek 11.

⁴⁰ BOA. DH. MUİ Dosya 67, vesika 59.

Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'den mezun Doktor Ali Rıza Efendi Eylül 1888'de tayin olunmuştu.⁴¹

Adli tababet görevini yapanlar tıpkı İzmir ve Aydın Belediye tabiblerinde olduğu gibi "...kendilerini vazâif-i adliyye ile gayr-i mükellef addederek.." Mart 1909'dan beri vazife kabul etmemekteydiler ve "...kanunen itâsı lâzım gelen yevmiyelerinin verilmemesi ve itâ kılınan harcırahlarında masârif-i vakaya..." yetmediğini belirtmişlerdi.⁴²

Ankara Vilâyet İstinaf Mahkemesi; Haymana'da darb sonucu ölen 2 aylık bir çocuğa yapılan "ameliyat-ı cüziyye-i cerrâhiye" sebebiyle belediye tabibinin 3 lira ücret talep etmesi yine bir başka tabibin ise feth-i meyyit için ücret-i teşrîhiye ücreti olan 300 kuruşu almaksızın rapor vermemesini gerekçe göstererek, Tıbbiye Nezâretince belirlenen bu değer in isabetsizliği belirterek yeni bir değerlendirme yapılmasını talep etmişti. Konuyla ilgili olarak (11 Teşrin-i sani 1325) 24 Kasım 1909'ta Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umûmiye tarafından verilen cevapta, feth-i meyyit işlemi için alınan ücretin çok görülmemesi bildirilmekteydi.⁴³ Öte yandan Erzurum, Manastır, Aydın gibi çeşitli vilayetlerin belediye ve ilgili daireleri önemli bir talepte bulunmaktaydılar. Adliye ve belediye tabibliğinin aynı kişiler de olmasından dolayı, maaşları belediyelerden verilen belediye tabiblerinin memleket ahalisinin sağlığına bakmadığından şikâyetle, fukaraların tedavisinin takibatıyla mükellef olan tabiblerin, adliye tabâbeti vazifesiyle, günlerce memuriyet-i adliye ile cürm-i meşhûd arkasında dolaştırılmasından dolayı, paralarını vermekte olan ahalinin sağlık hizmetlerinden yoksun kaldıklarına dair ahalice çeşitli arzuhallerle şikayette bulunulduğundan bahisle, diğer yandan önemli bir iş olan adliye işinin de sekteye uğradığı hatırlatılarak, adliye tabâbetinin, belediye tababetinden ayrılması istenmekteydi.

Bu tür taleplere karşı Adliye ve Mezâhib Nezâreti (28 Şaban 1327) 14 Eylül 1909 tarihli yazısında, mahâkim nezdinde tabib-i mahsûs istihdâmı mesbûk olmadığı gibi mahâkim nezdine yeniden tabibler tayini içinde, bütçede karşılık bulunmadığından cürm-i meşhûd vesâir gibi husûsât-ı adliyede görev yapacak belediye tabiblerinin harcırah ve zorunlu giderlerinin adliyeden ödenmekte olduğu halde, görevden kaçınmalarının gayri caiz olduğu ve etibbâ-yı belediyenin adliyeye ait hizmetlerden kaçınmalarını gerektiğini hatırlatıyordu.⁴⁴

⁴¹ BOA. DH. MKT. Dosya 1573, Gömlek 33.

⁴² BOA. DH. MUİ. Dosya 1-1, Gömlek 60.

⁴³ BOA. DH. MUİ. Dosya 22/-1, Gömlek 30.

⁴⁴ BOA. DH. MUİ Dosya 12-3, Vesika 15.

Tabibler açısından var olan bu sorunların dışında, Devlet açısından da eğitilmiş eleman sıkıntısı bulunmaktaydı. Gerçekte imparatorluk dâhilinde bu görevi yürütenler tıbbiyeyi bitirmekle beraber bir ihtisas dalı oluşu nedeniyle, bu alanda ihtisas yapan kişiler değildi. 1914 itibarıyla, adli tababet ihtisası yapan sayısı çok azdı.⁴⁵ Devlet bir yandan sınırlı da olsa, bu konuda ihtisas yapacak kişileri ülke dışına göndermeğe çalışmaktaydı. Nitekim (4 Rebiülahir 1305) 20 Aralık 1887 tarihli irade-i seniyye ile Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'den mezun olan ve Dâire-i Zabtiyyede Meclis-i Etibba'da müstahdem bulunan Doktor Mehmet Ali Bey'in "...Fransa'da ve sair memâlik-i mütemeddinde bir cinayetden dolayı veyahud kazaen mecrûh olanlar Polis maiyetindeki Tabib-i kanûni vasıtasıyla lede'l-muâyene tanzim eyledikleri fenn-i raportla beraber müdde-i umûmiye teslim oldukları cihetle....Fransa'da merî ahvâlden memâlik-i Şâhâne dahi istifade olunabilmek üzere iki üç sene ameliyat mektebinde ders görmek ve bade Paris'te polis maiyetinde dahi bir iki sene kullanılmak üzere..." gönderilmesi irade⁴⁶ olunurken aynı zamanda Mehmet Ali Bey'e ilaveten bir başka tabibinde gönderilmesi emredilmekteydi. Bu nedenle yine mektebi mülkiyeden mezun Mustafa Behçet Bey gönderilecektir.⁴⁷

(16 Şevval 1310) 3 Mayıs 1893'te sadır olan irade-i seniyye ile Bosna Tıbbiye-i Şâhâne'sinden mezun dört tabibin Kimya ve Tahlilat-ı Kimyeviye tahsili görmeleri için 5'er yıllığına Doktor Yüzbaşı Nureddin Efendi Paris'e, Doktor Yüzbaşı Hikmet Efendi Berlin'e, Doktor Yüzbaşı Ziya Efendi Londra'ya ve Doktor Yüzbaşı Cevat Efendi'nin ise dil bildiği için, üç yıllığına Viyana'ya gönderilmesi kararı sadır olmuştu.⁴⁸

Cevad Bey'in dönüşte Mektebi Tıbbiye'ye muallim olmuşken, daha sonra gümrük kimyahasında görevliyken 1906'da 3 aylığına "kurumuş insan ve hayvan kanlarını temyîz ve tefrîk için Muallim Olesthun nezdinde usûl-i keşfiyât-i cedîdenin tatbikini görmek üzere..." Almanya'ya gönderilmişti.⁴⁹

Mekatib-i Askeriye-i Şâhâne Nezâreti, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne görevli kimyager Ali Bey'in, yalnız olması nedeniyle, devâirden gönderilen

⁴⁵ "...Memâlik-i sâirede tabâbet-i adliye etibbâyı mütehassiseye ifâ ettirilmektedir. Memleketimizde bu tarz oda ibtidâi ve noksan bir şekilde olmak üzere yalnız İstanbul'da cari olup, taşrada Edirne Vilâyeti müstesnâ olmak üzere etibbâ-i mütehassise gayr-i mevcûddur..." Bahaeddin Şakir – Vasfî, a.g.e., s. 19.

⁴⁶ BOA. İrade (Dâhiliye), Vesika No. 83310.

⁴⁷ BOA. DH. MKT. Dosya 1473, Gömlek 36; Her iki tabibe de 25 lira maaş tahsis edilmişti. BOA. DH. MKT. Dosya 1431. Gömlek 118.

⁴⁸ BOA. İrade (Askeri), 5; BOA. İrade (Askeri), 12; Bu kişilerin kısa birer biyografileri için bkz. Rıza Tahsin, a.g.e. s. 98–99, 100–101.

⁴⁹ BOA. M.V, Dosya 119, Gömlek 77.

işlerin tahliline yetişemediği, kimyagerlerin sayısının artırılması için Avrupadan 2 kimyagerin getirtilmesini ve bunların maaşlarının alınacak harçlardan karşılanmasını talep etmekteydi. Konu Şura-yı Devlette (Gurre Muharrem 1311) 15 Temmuz 1893'te görüşülmüştü.⁵⁰

Adli tabibliğin aslında bir ihtisas işi olması ve bu alanda yeterli sayıda hekimin bulunmaması, Osmanlı idarecilerini, her tabibe ve özellikle belediye, askeri hekimi gibi resmi olarak çalışanlara bu görevi, gördürmek zorunda bırakmıştır. Gerçekte bir ihtisas gerektirmesi ve elde yeterli eleman olmayışı nedeniyle, özellikle taşradaki hekimlere yönelik olarak, adli tabibliğin gerektirdiği durumlarda tabiblerin neyi, nasıl yapacakları ve nelere dikkat etmeleri gerektiği konusunda, İdâre-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin hazırladığı, bir talimat çıkartılmıştı.⁵¹ Bu talimatı ilk kez yayınlayan kişi bir dönem Şura-yı Devlet azalığı da yapmış olan Said Bey'dir⁵². Ancak talimatın tarihini vermemekle beraber talimatın çıkarılma tarihi muhtemelen Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin kuruluşu ve Said Beyin eseri yayınladığı tarih olan 1867-1889 tarihleri arasındadır.⁵³ Bu talimatta tıbbi istilahlarla tabiblerin, vakaya göre nasıl yaklaşım gösterecekleri anlatılmaktadır.

İlk talimatın sonrasında (1331) 1915 tarihinde "Ale'l-umûm Feth-i Meyyit Tesemmüm Vakâyinde Keşf ve Feth-i Meyyite ve Ahşânın Ahz ve İrsâline Memûr Etibbânın Tarz-ı Hareketine Dâir Talimâtname" isimli çok daha fasıllı ve gelişkin bir talimatname daha çıkartılmıştır.

Son olarak tespit ettiğimiz üçüncü bir talimatname ise, iki yıl sonra muhtemelen tıbbi açıdan daha gelişkin olarak yayınlanacaktır⁵⁵. Bu kez "Ale'l-umûm Feth-i Meyyit Tesemmüm Vakâyinde Keşf ve Feth-i Meyyite ve Ahşânın Ahz ve İrsâli Mecnûnların Usûl ü Muâyenesi" adını taşımaktaydı.

Sonuç

⁵⁰ BOA. DH. MKT. Dosya 24. Gömlek 18.

⁵¹ Talimatın çevriyazısı için bkz. **EK-II**; özeti için bkz. Said, *Vazâif-i Adliye-i Etibba*, İstanbul, Âlem Matbaası, 1306 (1889-1890), s. 47-58; Bu eser bizde bir hukukçu gözüyle adli tababet ile hukuk arasındaki münasebetleri veren ilk eser olma özelliğindedir. Eserin geniş bölümü dünyada Adli tababetin tarihçesine ayrılırken, özellikle Fransa'daki gelişmeler ve Napolyon'un medeni hukuk code'sinde tababet hukuk ilişkisi çerçevesinde adli tababet ele alınırken, esrar-ı ketim, tabiblerin yeminleri gibi unsurlar değerlendirilirken yer yer bizdeki hukuki boyut ve yazarın değerlendirmelerini içeren ve özellikle kanaatimizce sözünü ettiğimiz talimat dolayısıyla önemli bir eserdir.

⁵² Said Bey hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet Ali Beyhan "Bir Abdülhamid Devri Aydını'nın Profili: Lastik Said Bey", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, C.XIII, 1993, s. 167-205.

⁵³ Arşivde yaptığımız araştırmada bu talimatı ve yayın tarihini tespit edemedik.

⁵⁴ Talimatın kapağı için bkz. **BELGE – II**.

⁵⁵ Talimatın kapağı için bkz. **BELGE – III**.

Tanzimat Fermanı bir modernleşme projesi olarak toplumsal yapıyı ve zihniyeti değiştirmeyi hedeflerken, gelişen devletler safına katmayı öngörmekteydi. Söz konusu devletlerin “birey”e verdikleri önem çerçevesinde, Osmanlı Devleti’nin birey ve onun temel haklarını güvenceye almak istemiştir. Bu bağlamda bireylerin en temel hakkı olan yaşama, şeref ve namuslarını güvenceye alma konusunda, hukukun tek başına bunu sağlaması beklenemezdi. Hukuka yardımcı unsurların gelişmesi ve devreye de girmesi gerekirdi. Bu bağlamda Osmanlı Devleti’nde Tanzimat’tan Cumhuriyete uzanan süreçte Adli tababet giderek önem kazanırken, aynı zamanda kökleşmekteydi. Çalışmamızda da görüleceği üzere bu süreç, sancılı bir süreç olmakla beraber, Tanzimat’ın getirdiği doğal bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktaydı.

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri ve Süreli Yayınlar

- BOA. HR. MKT. Dosya 61, Gömlek 88.
BOA. İrade (Hususi) vesika 50.
BOA. İrade (Meclis-i Mahsus), Dosya 50, Gömlek 2156.
BOA, İrade (Şurayı Devlet), Dosya 19, gömlek 817 .
BOA. İrade (Askeri), 5.
BOA. İrade (Askeri), 12.
BOA. ZB. Dosya 303, Gömlek 159.
BOA. ZB. Dosya 300, gömlek 43.
BOA. ZB. Dosya 345, Gömlek 108.
BOA. DH. MKT. Dosya 199, Gömlek 13.
BOA. DH. İd. Dosya No 157, Gömlek 24.
BOA. MV. Dosya 243, Gömlek 51.
BOA. DH. MKT. Dosya 269, Gömlek 60.
BOA. ZB. , Dosya 349, Gömlek 94.
BOA. DH. İD. Dosya 46, Vesika 65.
BOA. DHEUM. MH. Dosya 176, Vesika 70.
DH. MUİ. Dosya no 73–1.

- BOA. DH. MUİ. Dosya 49–1, Vesika 33.
 BOA. DHMUİ. Dosya 125, Vesika 9.
 BOA. DHMUİ Dosya 43/1, gömlek 11.
 BOA. DHMUİ Dosya 67, vesika 59.
 BOA. DH. MKT. Dosya 1573, Gömlek 33.
 BOA. DH. MUİ. Dosya 1–1, Gömlek 60.
 BOA. DH. MUİ. Dosya 22/-1, Gömlek 30.
 BOA. DH. MUİ Dosya 12–3, Vesika 15.
 BOA. DH. MKT. Dosya 1473.
 BOA. DH. MKT. Dosya 1431, Gömlek 118.
 BOA. M.V, Dosya 119, Gömlek 77.
 BOA. DH. MKT. Dosya 24. Gömlek 18.
Düstur (1290), Tertib I, C. II.
Takvim-i Vekayi, 30 Şaban 1334 numara 2575.
Ceride-i Mahakim, 10 Şaban 1296, No. 5.

II.Araştırma ve İncelemeler

- BEYHAN Mehmet Ali, “Bir Abdülhamid Devri Aydını’nın Profili: Lastik Said Bey, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, C.XIII, 1993.
- BİNGÖL Sedat, *Tanzimat Devrinde Osmanlı’da Yargı Reformu (Nizâmiye Mahkemeleri’nin Kuruluşu ve İşleyişi 1840–1876, Eskişehir, Anadolu Üniv. Yay., 2004.*
- _____; “XIX. Yüzyıl Osmanlı Mahkemelerinde Adli Tıp Uygulamaları”, *(11–15 Eylül 2006) XV’ inci Türk Tarih Kongresi Bildirileri* (Basımda).
- DÖLEN Emre, “1870’li Yıllarda Mekteb-i Tıbbiye Laboratuvarında Yapılan Analiz ve İncelemeler, Ankara, II. *Türk Tıp Tarihi Kongresi (20–21 Eylül 1990)*, TTK Basımevi, 1999.
- ERDOĞDU Abdullah T., *Dahiliye Nezareti Teşkilat Tarihi (1836-1922)*, (Basılmamış) Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2005.
- FAHRİ, *Tıbbi Adli*, Ankara, Ankara Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti Neşriyatı, 1939.
- GÖK Şemsi-ÖZEN Cahit, *Adli Tıbbın Tarihçesi ve Teşkilatlanması*, İstanbul, Adalet Bakanlığı (Adli Tıp Kurumu), 1982.

- KAMAY Behçet Tahsin, “Adli Tababetin Tarih ve Tekâmülü I-II”, *Adalet Dergisi*, Yıl 48, sayı 1–2, Ocak- Şubat 1957.
- KÂHYA Esin, “Bizde Disseksiyon Ne zaman ve Nasıl Başladı”, *Belleten*, C. XLIII, 1979, sayı. 172, s. 746.
- SAİD, *Vazaif-i Adliye-i Etibba, İstanbul, Âlem Matbaası, 1306 (1889–1890).*
- Bahaeddin ŞAKİR – VASFİ, *Tababet-i Adliye Rehberi*, (Lacassagne, A. – Thoinot’dan çeviri), İstanbul, Kader Matbaası, 1330 (Rumi).
- Rıza TAHSİN, *Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiye*, Dersaadet Kader Mat. 1328.
- TERZİOĞLU Arslan, “Tersane-i Amiredeki Tıbhânenin Gülhaneye Türk Tıbbının Batılılaşması”, (Ed) A.Terzioğlu-Erwin Lucius, *Türk Tıbbının Batılılaşması*, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1993.
- UNAT E. Kadri-SAMASTİ Mustafa, “Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye”, İstanbul, 1992, *I.Türk Tıp Tarihi Kongresi*, TTK Basımevi.
- ÜNVER Süheyl, *Tıp Tarihi*, İstanbul Üniv. Yay., İstanbul, 1943 .
- YAĞAR Hasan, “Osmanlı Polis Teşkilatı ve Yenileşme Süreci”, *Türkler*, C.XIII., (Ed.H.C.Güzel vd.) Ankara, 2002.

I. Ek (BOA. MY. Dosya 243, Gömlek 51)

Sıhhiye Müdüriyet-i Umûmiyesi Kimyâhânesince Alınacak Ücret ve Bedeller Hakkında Nizâmnâme

Madde: 1 Sıhhiye Müdüriyet-i Umûmiyesi Kimyâhânesince efrâd-ı ahâlinin talebiyle icrâ kılınacak tahlîlât ve efrâd-ı ahâliye satılacak serum ve aşilar için bervecch-i âtî ücret ve bedel alınır.

İfrâzât-ı Tabîyenin Kimyevî ve Hurdebînî Muâyenesi

Guruş

30 usâre-i mideviye tahlîli

10 idrarda albumin, glikoz, safrânın tayîni ve hurdebînî muâyene

- 10 idrarda glikozun tayîn-i miktarı ve aseton taharrisi
- 10 idrarda bekle ve hâımız-ı bekle, klorsodyum ve fosfat emlâhasından birinin takdîr-i miktarı
- 20 idrarın tahlîl-i tamı
- 40 mevâdd-ı gaitada yağın miktarı
- 20 mevâdd-ı gaitanın hurdebînî muâyenesi
- 10 menî muâyenesi
- 10 mesâne taşlarının muâyenesi

Eczâ ve Müstahzarât-ı Tıbbiye

- 20 Alel-umûm hâımızât-ı madeniye ve uzviyye ile emlâh-ı madeniyeleri (hâımız-ı kibrît ve hâımız-ı limon ve Azotit fidda ve aselbendit sût gibi)
- 60 Şibh-i kaleviyât ve emlâh-ı uzviyye ve madeniyesi (limonit, kafein ve kibrîtiyyet ve kinin ve pilorkarpin gibi)
- 20 Terkiib usûlüyle istihsâl edilmiş eczâ-yı tıbbiye (antipirin ve fanesetin ve piramidon ve sakarin gibi)
- 40 Züyût ve şuhûm ve züyût-u tıbbiye ile pomatlar (badem yağı ve lanolin ve vazelin ve civa merhemi ve zeyt-i kâfûri gibi)
- 20 Alel-umûm küüller sıbg-ı madeniyeler (Küül-i etil ve gliserin klor neml ve brom-ı neml ve iyod-ı neml ve sıbg-ı iyod gibi)
- 60 Mevâdd-ı nebatiye ve hayvaniye (kına kına ve afyon ve darçın ve kuduz böceği ve Tulu pelesengi ve zamk-ı Arabî ve çavdar uşağı ve katran gibi)
- 100 Müstahzarât-ı husûsiye-i Osmaniye
- 20 Uzvî hulâsalar ve sıbgılar (afyon hulâsası, seyyidül-enâm afyon ruhu, kurdboğan sıbgı gibi)
- 20 Tıbbî sabunlar (arab sabunu ve hayvan sabunu gibi)
- 20 Hâımızât ve kaleviyât-ı madeniye (amonyak _____mağnezi, kireç ve hâımız-ı zıbak ve hâımız-ı üsrüb ve hâımız-ı tûtiyâ gibi)
- 20 Tıbbî dülbend ve pamuklar (hâımız-ı _____ pamuk ve iyod nemli dülbend ve pamuklar gibi)
- 40 Eterler (eter-i kibrît ve klor-ı etil ve klor-ı metil gibi)
- 20 Mevâdd-ı sükkeriye (laktoz ve devâî şurûblar gibi)
- 20 Devâî sular (Taflan suyu müvellid-ül-humûzalı su ve mâ-i mukattar ve klor nemli su ve ma-i _____ gibi)

40 züyut-u tayyâre (sandal-i zeyt tayyârı ve karanfil ve bergamut, darçın zeyt-i tayyâreleri gibi)

20 ecsâm-ı basite (civa ve kükürt gibi)

20 mekşûf maden sularından birinin tayîn-i mâhiyeti

20 maden sularından bir madenin tahlîl-i keyfiyesi

100 mekşûf ve gayr-ı mekşûf maden sularının tahlîl-i mükemmeli

Mevâdd-ı Ticariye ve Sanaiyenin Tahlîlâtı

40 İspirto tahlîli

40 balmumu tahlîli

50 boya tahlîli çelik ve hadîd ve dökme demir tahlîli

60 halâtaların tahlîli

60 saç boyalarının tahlîli

60 toprak tahlîli

60 gazyağı tahlîli

40 katran tahlîli

100 kireç, alçı, çimento tahlîli

60 gübre tahlîli

60 meşin tahlîli

100 maden tahlîli

60 maden yağı tahlîli

100 maden kömürü tahlîli

Mevâdd-ı Gıdâiye ve Meşrûbât-ı Küuliye

20 dakik tahlîli

20 ekmek tahlîli

20 tereyağı tahlîli

10 zeytinyağı tahlîli Alel-umûm zeytin-i nebatiyenin tahlîli

50 çay tahlîli

10 süt tahlîli

10 sirke tahlîli

- 40 şarab tahlîli
- 20 gazoz tahlîli
- 40 şurûb tahlîli
- 40 kahve tahlîli
- 40 konyak tahlîli
- 10 yoğurt tahlîli
- 40 su tahlîli
- 40 çikolata tahlîli
- 20 helva tahlîli
- 40 bira tahlîli
- 200 ahşâ-yı hayvaniyede semum taharrisi

Bakteriolojihâne-i Osmanide Fûrûht Edilen Serûm ve Aşların Fiyatıyla Muâyene Ücretleri

- 10 muâyene-yi hurdebînî
- 30 muâyene-yi hurdebînî ve kültür
- 60 muâyene-i hurdebînî ve kültür ve telkîh
- 20 _____ taâmlı
- 20 tadâd-ı küreyvât-ı dem
- 60 su tahlîli
- 40 suda bir nevi mikrob taharrisi
- 40 bir suyun tahlîl-i kemmîsi
- 12 10 santimetre mükâab difteri serumu (parekende)
- 10 10 santimetre mükâab difteri serumu (toptan)

Eczâhâne ve Eczâ Depolarıyla Yarım Düzine ve Daha Ziyade Alanlara

- 15 10 santimetre mükâab dizanteri serumu (parekende)
- 15 10 santimetre mükâab dizanteri serumu (toptan)
- 10 1 santimetre mükâab kadar bir şişe tifo ve kolera dizanteri ve veba aşısı
- 10 1 santimetre mükâab Gonukok aşısı
- 1 küçük tüp çiçek aşısı

Madde: 2 difteri serumu ve tifo ve kolera ve dizanteri ve veba aşılı makamat-ı resmîye ile devair-i belediye ve Müessesât-ı Hayriyye ve Sıhhiyyeden ve hastahânelerden ve fakrî anlaşılınlar tarafından taleb-i vukuunda meccânen virilir.

Madde: 3 Yâbis serumların fiyatı mâyi' serumların fiyatının iki buçuk mislidir.

Madde: 4 Ecnebi serumlarıyla serum şırıngaları Sıhhiyye-i müdüriyet-i umûmiyesi kimyâhânesince bedel-i aslilerinin yüzde onu nisbetinde zam ile satılır.

Madde: 5 Mahakim-i cezaiyyeden vürud idecek kaffe-i mevâdd ile sıhhat-ı umûmiyyeye aid olarak makamat-ı resmîye ve devair-i belediyeden gönderilecek mevâdd ücret-i tahlîlden müstesnadır.

Madde: 6 Tertib-i evvel düsturun ikinci cildinin sekiz yüz yirmi dördüncü sahifesinde münderic tecarib ve tahlîlât-ı kimyevîye vesaire resm-i kalemiyyesi tarifesi mülğadır.

Madde: 7 Bu Nizâm-nâme tarih-i neşrinden itibaren meridir.

Madde: 8 Bu Nizâm-nâmenin icrâsına Dahiliye ve Maliye nazırları memurdur.

İş bu lâhıya-ı nizâmîyenin meriyetini ve nizâmât-ı devlete ilâvesini irâde eyledim.

21 Şaban 1334 /9 Haziran 1332

Mehmet Reşad

II. Ek (Said, Vazaif-I Adliye-I Etubba, İstanbul, Âlem Matbaası, 1306 [1889-18903], s. 47-58)

Hulâsa-yı Ta'limât

Cinâyet ve kabâhati tefütş ve tahkik zımmında tembîhât-ı âtfîyeye riâyet lâzım olub hâlât-ı müstacele vukuunda ekseriyyâ kabâhat veya cinâyetin vukua geldiği mahalde hükümet tarafından gönderilen tabîb-i kanûnî tahkike mübâşeret etmelidir.

Dâimâ tefütş edilen maddenin tarîf ve beyânı takrîben âyîneden aks olunan cism-i makûs gibi ve vâzıh ve zâhir olmalıdır.

Tabîbler tefütş edilecek maddenin tabîatı her ne türlü ameliyyât iktizâ eder ise onları icrâ ederek istihsâl-i netâyic ederler.

Zuhûra gelen vakanın muhâtır olduğu hâlâtın sübûtu ve onları teftîş zımında icrâsı lâzım olan husûsât için müfettiş kaç defa meşgûl olur ise her defasında bulunduğu mahalde meşhûdâtını tahrîren zapt etmek lâzımdır.

Kendisine havâle edilmiş olan mesâili hakkıyla nazardan geçireceğinden mâadâ kendi taht-ı idâresinde olarak mevâdd-ı meşkûkeyi tahlîl ettirip iddiânın iskât ve ilzâmına bâis olacak eşyâyı dâhi muâyene ederek teftîş ve tahkikin noksanını itmâm ve ikmâl eder.

Mübâreze ve mudârebe ile hetk-i ırz vakasında mağdûrenin cesedi üzerinde âsâr-ı şiddet ve münâkere müşâhede olunur.

Nihâyet 18 günden sonra mazûrenin âlât-ı tenâsüliyesinde karîneye esâs olacak âsâr-ı şiddet ve münâkereden bir şey kalmadığından vakit geçirmeksizin muâyeneye şitâb şarttır.

İş bu nevî muâyene-i mazûrât ve mazrûrâtın hüsn-ü rızâlarıyla icrâ olunabilib eğer muâyene edilecek çocuk ise akraba veya taallukatının hüsn-ü rızâlarıyla muâyene edilir.

Bi't-tahrik iskât-ı cenîn vakasında ibtidâ hatunun hamile olup olmadığını ve hangi nevîden olur ise olsun hârice bir mahsûl çıkıp çıkmadığını tayîn etmek gerektir.

Peritonda ve enbûbe-i hazmiyede müşâhede olunan âfât-ı maraziyyeyi beyân etmek ve unk-ı rahimde bir veya müteaddid cürûh-ı sağıreyi ve cürûh-ı mezkûre dâhil-i rahme kadar mümtedd olup olmadığını veya cidârân-ı rahimde nihâyet bulunduğunu mümkün mertebe müdekkikâne muâyene ederek kaydetmek lâzımdır.

Teskib-i ağşıye-yi cenînin hâlet-i vücûd ve ademini ve cenînin vücûdunda bulunması mümkün olan âsâr-ı cerîhayı bulmak pek sehil olup ale'l-husûs cenînin hâlet-i umûmiyesini ve az ve çok ilerlemiş olan taaffünü zapt ve kaydetmek icap eder. Cansız doğan çocukta hayât-ı cenîneye lâzım azâ ve alât sâlim bir hâlde bulunur iken hayât-ı bade'l-velâdete ve vâcib olan azâ da amele başladıklarına delâlet edici hiçbir tebeddül ve tagayyür müşâhede olunmaz çocuk zevâl-hayât olarak doğup hatta bir saniye yaşamış olsa hâlât-ı istisnâiyeden mâadâ âsâr-ı hayât-ı alât-ı teneffüsiyede bulunur.

Tıfl-ı nev-zâdın zevâl-hayât ve kâbil-i hayât doğmuş olmasını izâh ve isbât ettikten sonra tıfl-ı mezbûrun helâkı ne sebeble ve ne vakitten beri vuku bulunduğunu tayîn lâzımdır.

Evvel-emirde cism-i mecrûm-ı aleyhin bulunduğu yerde esvâb ve çamaşır ve âlet-i katı ve kan eserleri olup olmadığını tahkik ve meyyitin vâzını ve çıplak veya üzerinde esvâbı bulunduğunu beyân etmeli ve giymiş olduğu çamaşır ne hâlde bulunduğunu ve markası ne bulunduğunu ve üzerinde düğüm var ise nasıl mevzû bulunduğunu ve buna mümâsil hâlâtı irâe ile muahharen edilecek mübahisâta muîn olmak için eşyâ-yı mezkûre hıfz olunmalıdır.

Ba'de cesedin hacmini tayîn lâzım olup göbek-i bâtının hangi noktasında bulunduğunu işâr etmelidir.

Başını traş ettikten sonra resi üzerine hiç berhûza yani cariha-yı sagîre çürük ve tuhfer olup olmadığını muâyene eylemelidir.

Cild-i res dimâğa muvâzî olarak teşrit edilmeli ve âfât görüldüğü halde muhîttten merkeze doğru teşrihe mübâşeret olunmalıdır.

Çocuğun dili dudakları arasında mıdır Ve âlet-i çene kemiği hadden efzûn kâbil taharrük müdür ve resin fikârât-ı rakabeye ile mafsâlında bir hareket-i gayr-i tâbîye mevcut mudur Buraları dahi cây-i tetkiktir Habl sıkmasından hâsıl olma tûlânî çukurluklar var mıdır Ve çukurluğun arzı ve amîki ve istikâmeti ne derecededir Ve sadr günbetlenmiş midir veyâhut yassılaştırmış mıdır Bunlar dahi mahall-i tahkiktir Half-i fem ve bülûm muâyene edildikten sonra bir münasib teşrit ile âlât-i sadriye meydana çıkarılıp retan tamamen cevfi-i sadr-ı imlâ ediyor mu ve şeffâf-ı ihâta eyliyor mu tetkik olunur Halka-yı sürriye ve eviyye-i sürriye ne hâlde bulunur ve hâvi olduğu dem mâî midir Yoksa pıhtılaştırmış mıdır Yahut eviyye-i mezkûre demden hâlî midir Buraları dahi aranılacak şeylerdir. Saky-i mensubenin nevî nedir Mide ne nevî mevâddı hâvîdir Akı yani henüz tevellüd eden etfâlin cihaz-ı hazmiyesinde bulunan madde var mıdır ve akı bağırsağın hangi cüzindedir tayîn kılınmalıdır Sonra kanât-ı amûd fekarî feth edilip nâhiye-yi resiyyede inkisârât ve vahazat veya infikâkât var mıdır Muhh-i şevki yani murdâr ilik ve ağışiyeyi dimâğiye-yi muhhiye ve mâyi-i dimâğ-i muhhi ne hâldedir bilmelidir.

Tıfl-ı nev-zâdenin teşrihine hitâm vermek için radifiyetinden biri kaldırılıp azm-i fahz-i lokmiyeti arasında _____münkâlib bir nokta hâsıl olup olmadığı tayîn edilir.

Uzlette avtar-ı arîzde hiç kan oturma veya insıbâbât olup olmadığı tefrîk olunup cinâyeti işlediğini mukarre veya mâznûne bir vâldeyi muâyene murâd olundukta vâldenin vaz-ı hamli vuku bulub bulmadığını vuku bulmuş ise vukû bulalı ne kadar vakit geçtiğini tahkik etmek vâldeyi istintâk ile olur.

Katı-ı âlet ile olan cürûh muâyene edilecek ise mevkini ve semtini ve istikâmetini ve arzını işaret etmelidir.

Nezfin yani seyelân-ı demin derece-i şiddetini ve buna mümasil arâzı beyân lâzım olduğu gibi eğer âlet-i câriha elbiseyi geçerek bedende cerhayı ihdâs etmiş ise ol-vakit elbisede müşâhede olunan mahal maktûan şekil ve vüsatını ve adâdını tarif etmek lâzımdır Eslihâ-i nâriyeden husûle gelen cürûh muâyene edilecek ise cerhânın mevkini ve manzarasını işaret etmelidir.

Bedende müşâhede olunan yanık kaçınıcı derecededir ve cild ne hâldedir ve delik var mıdır olduğu surette ne şekildedir ve cism-i merminin dâhil-i bedende maberi nedir ve cism-i mermi dâhil-i lehümda mı kalmıştır yoksa beden bir tarafından girüp diğer tarafından çıkmış mıdır ve çıktığı delik bir mi yoksa

müteaddid midir Delikler bedende ne taraftadır şekli ve vüsatları nedir eğer melbûsât dahi ecsâm-ı mermiye ile sakatlanmış ise ol-vakit elbisedeki âsâr yalnız delikten ibaret midir Yoksa elbise parça parça olarak bazı kıtaât-ı ecsâm-ı mermiye bedende husûle getirdiği cerha içine mi idhâl etmiştir Herhâlde ecsâm-ı mermiyenin elbise üzerinde husûle getirdiği sukbâtın eşkâli ve vüsatı ne derecede olduğunu bilmek lâzımdır.

Bir darb u cerhden vefât eden meyyit üzerinde mevcut âsâr muâyene olunacak ise ol- vakit vaz-ı meyyitin eşyâ-yı muhîte ile münâsebetleri ve meyyite müteallik olup kayda şâyeste olan hâlâtı gördüğü gibi beyân etmek lâzımdır.

Cürûh esnâ-yı hayâtta mı yoksa bade'l-mevt mi vukua gelmiş olduğunu müfettiş-i tahattur etmek lâzım olduğu gibi esbâb-ı mevt müteaddid olduğunu ve meselâ şahs-ı vâhidde bir cerh-i mühlîke ile beraber tesmîm alâmât-i zâhiresini ve mevt-i ahmere bâdî esbâbı aramak lâzım olduktan müfettiş olan zât gâyet ihtiyât ile meyyitin enbûbe-yi hazmiesini ihrâc ile bir takım kablâ derûnuna koyup üzerlerine numaralı yâftalarını bıraktıktan sonra tahtîm eder Mevtin esbâbı mazannesine göre meyyitin azâ-yı sâiresi hakkında dâhi kavâid-i mesrûdeyi icrâ etmek lâzımdır.

Vaka-i tesmîmiye-i meşkûkada azâ-yı bâtuniye ve idâm-ı sabî ve isfikesyâ yani esbâb-ı mütenevvia ile boğulmak vakalarında azâ-yı sadriye ve vaka-yi cerhde âlât-i mecrûha vel-hâsıl vaka-yı mebsûtayı teyîd için lâzım olacak kıtaât-ı musaddıka cem edilerek numaraları ve yâftaları yapışmış olan kablâ vaz ve idhâl ile tahtîm olunur.

Âlet-i cârihanın maberini bilmek için mahall-i mecrûhu muhîttten merkeze doğru teşrîh etmek iktizâ eder.

Bir gaz-ı mühlîk ile boğulmak vaki olmuş ise âlet-i teneffüsiye ve demeviyenin bulunduğu hâli beyân etmek gerektir.

Cihâz-ı şiryân kandan mütehallîye midir ve cihâz-ı verîdi dem ile memlû mudur cüyûb verîdiye ne hâlde bulunur tarafeyn-i sâfiliyetinde ve gerek veçhede ev'iyye-i şa'riyede teraküm-i dem âsârı var mıdır ve demin miktarı ne kadardır bunları ve eğer boğulma gark ile vaki olmuş ise mide ve mesânedede su bulunup bulunmadığını beyân etmek müktezidir.

Hançere ve kasabâtü'r-riede kan ile âlûde köpük var mıdır ve habl kullanılmış ise ne nevî habl kullanılmış habl-i mezkûr boğazın etrafına kaç defa sarılmış ve istikâmeti nasıldır ve unk üzerine nasıl eser bırakmıştır bilinmelidir husûsiyle hançere ne hâldedir bilinmek lâzım olduğundan uzv-ı mezkûr teşrîh edilerek hakkıyla muâyene olunmalıdır.

Dem-i munsabb mevcûd mudur ve dem dahi mâîmidir yoksa pıhtılanmış mıdır?

fıkarât-ı unkiye ve ale'l-husûs fıkra-i evveli ve sâniye ne hâlde bulunur ve inzâl-i menî vaki olmuş mudur tayîn etmelidir.

Boğulmak ile yahud münâfes –i teneffüsiyeyi sed ile boğulan kimesnelerde yine aynı âlâtı muâyene edilip fakat işbu sûver-i muhtelifle ile boğulan kimesnelere envâ-i ihtinâka mahsûs evsâf-ı lâzımevi beyân etmek gerektir.

Boğulmak ile mahnûk kimesnelerde taht-ı pulurada mevcut kıtaatta kan oturmalarını beyân etmek lâzımeden ve münâfes-i teneffüsiyesi sed ile mahnûk zevâta hablin vaz-ı müstefrizide bulunması keyfiyeti müfettişin dikkatini celb edecek hâlâttandır.

İşbu vakâyin cümlesinde müfettiş esile-i âtiyeye cevap vermeğe mecbûrdur Evvelâ hakikaten boğulma vaki olmuş mudur Mümkündür ki bade'l-vefât meyyit suya gark veya salb olunmuş veya ihnâk edilmiş olsun bu surette boğulma esnâsında mevcûd olan hâlâtı beyân etmek lâzımdır ki onlar vâsıtasıyla bi'l-fen mesele halledilebilsin sâniyen gark veya salbin veyahûd isfekesyânın sâir suver-i muhtelifesi kazâen mi ve kendini helâk etmekle mi veya bir katil yediyle mi vaki olmuştur İşbu mesele doğrudan doğruya azâ-yı muâyene ile halledilemez ise ol-vakit meseleye merbût ve istikşâfâta dâir cem ve tedârik olunacak bil-cümle hâlât-ı hâriciyenin hallolunmasına terk olunur.

Bir vaka-i tesmîmiye-yi meşkûka zuhûru vaktinde mesmûm farz olunan şahsın bulunduğ hâlât-ı meşrûtesine dâir tafsilât-ı matlube verilmelidir.

Marûz olan şahs-ı mesmûmun sinni ve erkek veya avrat olması ve hâlet-i mutâde-yi sıhhiye ve maraziyesi ve ahvâl-i sâbıkası ve âdât-ı tabiiyesi bertafsîl beyân olunduktan sonra zuhûra gelen hâlât-ı maraziyenin ibtidâki vakitlerinde zuhûr eden arazı beyân etmelidir ve muahharen muâyene edilmek için mesmûmun etrafında bulunan mevadd-ı meşkûka-yı mukayyi-i vebraziye yani kazûrâtı cem eylemelidir.

Asâbi ve şefetân üstünde ve dâhil-i femde ve hilaf-ı kamda vel-hâsıl itiyâdât-ı hâriciye üzerinde her ne ki müşâhede olunur ise onları işâret etmek gerektir.

Bade cürûh hakkında beyân olduğu vechile mide ve enbûbe-i hazmiyeye dâir icâb eden usûl üzerine hareket olunarak teşrihe mübâşeret edilir.

İşbu âlât-ı batına bade'l-ihrac bâlâda beyân olunan mevâdd-ı meşkûke gibi mütেকâsif ispiroto dâhilinde gark olunmuş olduğu hâlde ayrı ayrı numaralı yâftaları yapışmış ve bade mühürlenmiş kabl derûnuna vaz olunub bir sûret-i müstahsenede olarak İdâre-i Tıbbiye-i Mülkiyeye isâl olunur kabl dahi şişeden masnû olup ecsâm-ı ecnebiyeden azâde olmalıdır.

(Tenbîh)

Çıkarılan azâ-yı hıfz etmek için istimâl olunan ispiroto dahi bir mikdâr numûne İdâre-i Tıbbiye-i Mülkiyeye irsâl olunmalıdır ve mevâdd-ı mezkûre ile beraber icrâ edilen teftîşe dâir fezleke-i teftîşiyeye gibi bil-cümle muharrerât ve mekâtîbâtı göndermelidir.

(Kuvvâ-yi Akliyye)

Kuvvâ-i akliyye ihtilâlât-ı mütenevviasını ve gabâvet ve budalalık gibi kuvvâ-yi akliyyenin tevkifât-ı müteaddidesini tayîn etmek için vaka-yi marâzede müfettiş esbâbını bulmağa himmet etmek için akli muhtell olan şahsın hâlât-i sâbikasını tahkik etmelidir.

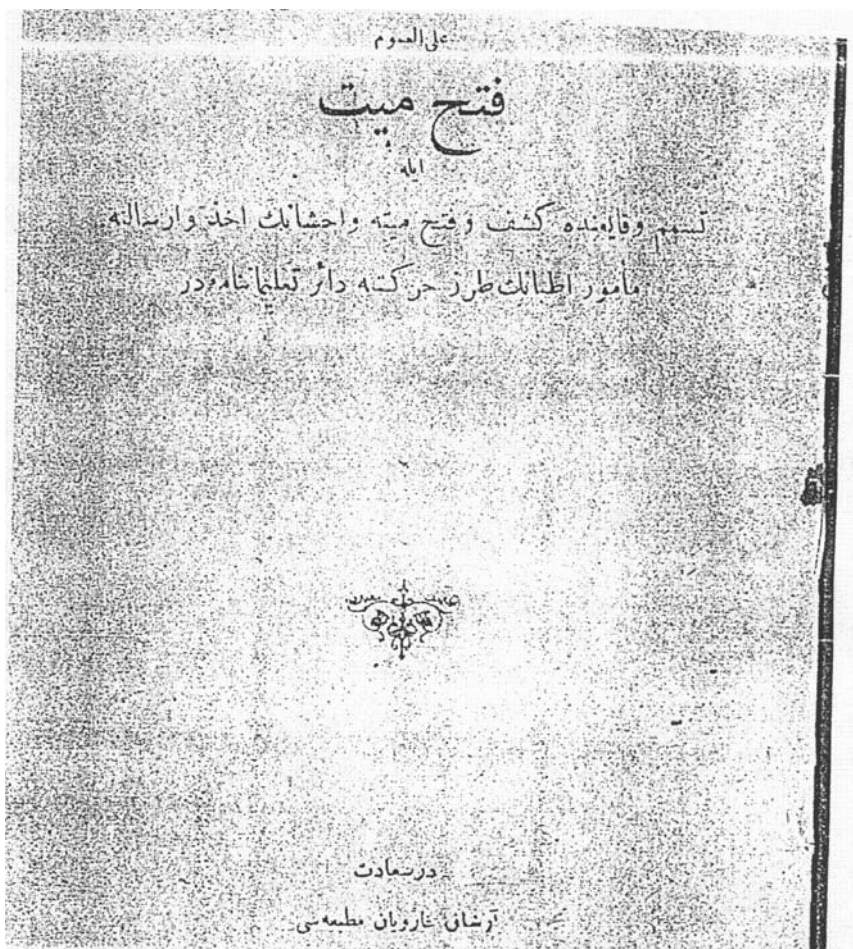
Kuvva-yi akliyyesine halel gelen adamın meşrûbât-ı külliyye yani müskirâta ve bu nevîden sâir mevâdd-ı şurûb ve ekele üftâdeliği olub olmadığı ve ondan hezeyân ile müterâfık bir maraza ibtilâsı bulunup bulunmadığı veya derûnunda bâdî-i hüzn ve melâl bir şey merkûz mu olduğu ve infîlât-ı nefsâniye-i şedîde ile mütesir olması vukû bulup bulmadığı ve iştigâlât-ı tasavvuriyye veya fevkalâde işgâl-i kuvvâ-yi akliyye ile vücûda gelir bir iş ile iştigâli iktizâ edüp etmediği tebeyyün ve mutad-ı ömr ü güzâresiyle derece-i terbiyesi ve bunlara mümâsil hâlât tahkik kılınmak muktezi olduğu gibi takrîrde teftîş ve tahkikin sebeb-i mûcibi ne olduğu dahi izâh edilir.

Ondan sonra şahs-ı müddeânın kendisini muâyeneye mübâşeret edilip kuvvâ-yi akliyyesine halel-târî olmuş olması hakkında iştibâh olunan şahsın sinni var veya avretliği ve sîfâtı ve çehre ve simâ ve bünyesi teftîş ve tahrîr kılınır.

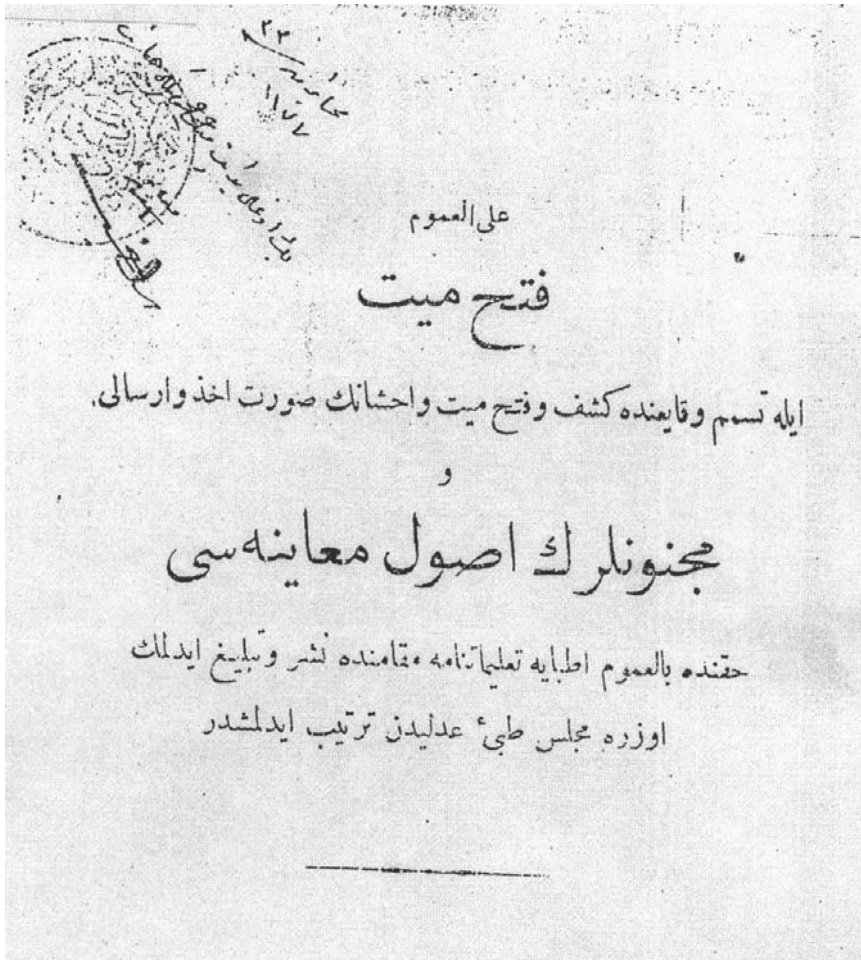
Bu dahi ikmâl olundukta şahs-ı mebhûsünanın istintâkına mübâderet olunub irâd olunan kelâma münâsib ecvibe itâ edebiliyor mu ve kendisinden sudûr eden efâl kendisini ihâtâ eden ahvâl ile mütenâsib oluyor mu Yazı yazmak biliyor mu ve nasıl yazıyor ve rişte-i efkârını teselsül ettirebiliyor mu ve bazı kelimât ve hurûfu unutuyor mu ve hesâbdan bir mesele irâd olundukta hall-i meseleye nasıl mübâşeret ediyor Buraları tedkik edilir İşbu birinci defa muâyene ve teftîşden sonra ahvâl-i akliyyesi hakkında iştibâh olunan şahsın ahvâl ve harekâtını hakkıyla ve tamamıyla tayîn etmek için şahs-ı mezkûru bir mahalde tevkîf ile taht-ı müşâhede bırakmak makûldür.

Taht-ı müşâhede de bulundukta şahs-ı mevkûf acaba uykusuzlukla veya hayâl-i hiss ile mütezzî oluyor mu Hâl-i sükûnundan sonra sayıklama veya cinnet-i hicriye veya behîmet nöbetleri geliyor mu Vel-hâsıl taht-ı müşâhede de bulunan şahısta hilafü'l- mutad meşhûd oldu mu Bi't-tahkik muâyene edildikten sonra müfettiş olan zât meseleyi bilâ- taraf amîken mütâlâa edüp şahsın ahvâl-i sâbika-i sâbitesine ve gerek muâyene ve gerek müşâhede ile tahakkuk eden ahvâl-i mukarreresine itibâren istihrâc ettiği netâyici vaz etmek lâzımdır.

BELGE-II

BELGE-III

XVII. Yüzyıl Sonlarında Aydın'da Bir Osmanlı Bürokrati: Defterdâr İsmail Paşa (Kirli)

An Ottoman Bureaucrat in Aydın in the Last Years of 17th
Century: Defterdâr İsmail Paşa (Kirli)

*Tanju DEMİR**

*Bülent ÇELİK ***

Öz

Osmanlı mali bürokrasisi içinden yetişmiş bir bürokratin birçok aşamadan geçtikten sonra taşrada Osmanlı merkez maliyesince çok önem verilen bir görev olan Aydın Muhassıllığına atanması ve görevi başındayken vefat etmesini konu alan bu çalışmamız hem taşra tarihine hem de muhassıllık kurumuna ilişkin bilgiler vermektedir. XVII. yüzyıldan itibaren bazı eyalet sancaklarındaki miri mukataaların bir kısmının birleştirilerek, gelirlerin toplanması işi, Muhassıl unvanıyla, merkezden tayin edilen, üst düzey Osmanlı bürokratları ile gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Aydın Muhassıllığına atanan Defterdâr İsmail Paşa da bu görevlilerden birisidir. Muhassıl olarak tayin edilen kişiler, dönemin Osmanlı idari-mali bürokrasisi içerisinde etkin olan kişilerdendir. Osmanlı Maliye teşkilâtının Defterdarlık gibi en üst makamlarına kadar yükselmiş olan Muhassıl İsmail Paşa'nın vefatında yanında bulunan eşyalar da şer'iyye sicillerine kaydedilmiştir..

Anahtar Kelimeler: *Aydın, Muhassıllık, Osmanlı Devleti, Defterdâr, XVII. yüzyıl.*

Abstract

* Yrd. Doç Dr. Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

** Yrd. Doç. Dr. Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

İsmail Paşa was an important officer in Ottoman fiscal administration who was commissioned as a defterdâr. He took lots of decision on Ottoman fiscal administration while he was defterdâr. Then he was charged as Muhassıl of Aydın. Muhassıllık of Aydın was founded at last decades of 17th Century. The main aim of this fiscal unit was to collect the iltizam taxes of mîrî mukataas and to deliver these to the state treasure. When İsmail Paşa died in Turgutlu, his heritage was registered Manisa Kadı Sicils. This heritage is very interesting because it is concerning an Ottoman Pasha who died in charge

Key Words: *Aydın, Ottoman Empire, Finance, financial history.*

“Kırlı” lakabıyla tanınan İsmail Paşa, XVII. yüzyıl sonlarında Osmanlı mâli tarihinde oldukça önemli bir şahsiyettir. Defterdarlık yaptığı dönemde uygulamalarıyla maliyenin sıkıntılarına çare bulmaya çalışmış; ancak bu esnada birçok düşman da kazanmıştır. İsmail Paşa’nın diğer bir yönü Aydın Muhassıllığı’dır ki, bu önemli görevini sürdürürken bir teftiş sırasında vefat etmiştir. Yolda öldüğü için yanında bulunan para, silâh ve eşyalar vefat ettiği bölgenin en yüksek adlî makamı olan Manisa Kadılığı tarafından kayda geçirilmiştir. Bu kayıtlar bize görev halindeki bir XVII. Yüzyıl Osmanlı Paşasının, yanında ne gibi eşya ve silahlar taşıdığı, özel zevkleri ve giyim kuşamı hakkında bilgi vermektedir.

İsmail Paşa’nın Osmanlı Maliye Teşkilâtında Yükselişi

İsmail Paşa, döneminin şartlarının gerektirdiği tahsilden sonra Maliye teşkilâtına girmiştir. Derece derece yükselerek önce defterdâr vekili, Nisan 1689’da (1100 Receb ayında) Cizye Muhasebecisi¹ ve 7 Haziran 1690’da (1101 senesi Şabanının yirmi dokuzuncu günü) da Yusuf Efendi’nin yerine Şıkk-ı Evvel Defterdarı olmuştur². Görevi devraldığı yıllar kendisinden önceki defterdarların bir türlü çare bulamadığı mâli buhranın dorukta olduğu bir zamana rastlamaktadır. II. Viyana kuşatması sonrasında bir türlü kendine gelemeyen ordunun morale ihtiyacı vardır. Ayrıca vergilerin sağlıklı toplanabilmesi için devletin tüm kurumlarıyla varlığını hissettirmesi gerekmektedir. Otorite boşluğundan yararlanan eşkıyâ saldırıları ülke genelinde güvenliği tehlikeye düşürmektedir.

¹Defterdâr Sarı Mehmed Paşa İsmail Paşa’nın bu görevlere getirilişini “*Ve ol mahalde Defterdâr Vekili olan İsmail Efendi’nin Fenn-i defâtirde malumât-ı kesiresi olmağla Cizye Muhasebe Hocalığı mansıbı ile beyne’l akran imtiyaz buldu*” şeklinde ifade etmektedir. Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekaiyât Tahlil ve Metin (1066–1116/1656–1704)*, Hazırlayan: Abdülkadir Özcan, TTK. Yayınları, Ankara, 1995, s. 347.

²Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekaiyât*, s. 362.

İsmail Efendi yıllarını geçirdiği Maliye'de yaşanan sıkıntıların giderilebilmesi için acil önlemlere ihtiyaç olduğunu yakından görmüştür. Nitekim Şıkk-ı Evvel Defterdarlığına atandığında ilk işi tasarrufa yönelmek olmuş, zorunlu olmayan ya da israf derecesine varan masrafları hemen kestirmiştir³. Ayrıca gereksiz memuriyetler ve fazladan ödenen ücretleri de tespit ettirmiş, saray görevlilerinden başlayarak kesintiler yapılmasını sağlamıştır. Bu sayede önemli miktarda tasarruf yapılmıştır. Vak'anüvis Mehmed Raşid, İsmâil Paşa'nın bu faaliyeti hakkında: "...Defterdâr-ı cedit merkûm İsmâil Efendi, Matbah-ı Âmire ve İstabl-ı mâmure tayınatların yoklayıp kat'i vafır lüzumundan ziyade tayınatı kesmekle beş yüz kese mikdarı akçe ve müşahere ve Mehterhane ve matbah hüddamiyelerin ve İstanbul ihtisabı mukataasından olan vezayifi yoklayıp nâmüstahak olanları biküllüye ref ve emekdâr olub ulûfeleri ağır olanları tenzil ile taraf-ı Mîriye on bin kese akçe irad tahsil eyledi..."⁴ demektedir.

Silâhdar Tarihinde ise bu faaliyetler biraz daha ayrıntılı olarak şöyle anlatılmaktadır: "...Kul kethüdası Eğinli Mehmed Ağa mübaşeretiyle Yeniçeri Ocağı'nın nâ-müstehi yoklanub Vüzera ve Ocak Ağaları çıtrak ve duagûy nâmında balıgan ma belâğ ulufe ile oturak ettikleri ve ulema ve meşâyih ve taze oğlanlar biküllüye çalınub neferden perverde olmuş müstehik mütekâidinin dahi nısf ulûfeleri kat'olundukta ve bu sene-i mübarekede Engürüs seferinde şehîd olan yedi bin mikdar yeniçerinin esâmileri hakk olub mecrûh amel-i mande olanları yoklanub iktiza ettikçe çalıklar tashih olunuyordu. Ve Baş Defterdâr Kırlı İsmail Efendi dahi İstabl-ı âmireyi yoklayub isrâfâtın kesti ve üç yüz kırk nefer hassa saraçlarının iki yüzden on neferin ref'ediüb bakilerinin beşte bir akçesini aldı. Ve büyük ve küçük ahır huddâmının dahi halleri böyle oldu ve kezâlik ehl-i hiref ocakları neferatının iktizasına göre birer ikişer ademin alıkoyub sâirin ref'eyledü ve kalanların dahi ikişer akçe iptidâları ile birer ve ikişer akçe terâkkilerin alıkoydu. Ve kilâr-ı hassa isrâfâtın dahi yoklayub taşra ve içerü verilen tayınatın sülüsünü kat ve Matbah-ı Âmire huddâmının yevmiyelerinden bin elli akçe tenzil eyledi."⁵

İsmail Efendi bir taraftan tasarruflar ve kısıtlamalarla Hazineyi fazla masraftan kurtarıırken diğer taraftan gelir kaynaklarını ıslah ederek gelirleri artırmanın yollarını arıyordu. Bu çabalarının bir sonucu olarak 1690 (H.

³ Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekaiyât*, s. 363

⁴ *Tarih-i Râşid*, Cilt II, Dersaadet, 1153, s. 120.

⁵ *Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa Tarihi*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1928, Cild: II, s. 559-560.

1101) senesinde cizyelerin yeniden düzenlenmesi sayesinde dört bin kese civarında bir gelir artışı sağlanmıştı.⁶

İsmail Efendi'nin Defterdarlığı zamanında 1683 Viyana bozgunu sonrası yaşanan mâli buhran az da olsa giderilmişti; çünkü, İsmail Efendi bir taraftan vakanüvislerin aktardıkları gibi, gereksiz masrafları kesiyor, diğer taraftan tertip ve sevk olunan ordu, bazı başarılar kazanarak elde edilen ganimetler sayesinde çok ağır olan gider yükü biraz olsun hafifliyordu.

Belgrad kalesinin yeniden alınması konusunda elde edilen başarı ise ayrı bir moral kaynağı olmuştu. Kazanılan zaferler ülke içindeki mali sıkıntıyı unutturuyordu. Böylece devlete olan güven artıyor vergilerin toplanması, iç huzurun sağlanması kolaylaşıyordu. Ancak, seferlerin ardı arkası kesilmediğinden yeniden külliyetli paraya ihtiyaç duyulunca şöyle ilginç bir tedbir de uygulamaya konulmuştu: Parayı noksan fiyatla almak, fazlasını sarf etmek. Sonuçları daha sonra acı tecrübelerle ortaya çıkacak bu uygulama o zaman Mâliye için uygun bir çare olarak görülmüştü.⁷

Yine varidatın artırılması amacıyla 1102 (1691) senesinde duhan (tütün) resmi düzenlemesi yapılarak, o ana kadar alenen satılması yasak olan tütünün satışına izin verilmiştir.⁸

⁶ Mehmed Raşid bu konuda şöyle yazmaktadır: “*Memâlik-i mahrûse’de olan kefere ve Yehud ve Kıptiyân cizyeleri Selâtin-i izam ve sâir evkaftan bazılarına hâsıl kaydolunub bi’l-cümle Rumeli ve Anadolu taraflarında olan kefere ve yehuddan ve İstanbul’da yâve cizyesi ile tahsil olunan cem’an senede dört bin yüz kese akçe hâsıl olur idi. Vezîriazam hazretleri bu maddeyi ulemâ Efendiler ile müşavereden sonra esnaf-ı selâse itibarıyla tahsil ve yed-i vahitten zabt olunmak üzere Cizye kalemine kayıt ve tescil olunub hîn-i tahrirde bazılar Evkaft Defterhâne-i âmire’de kaydolunan cizye malları zamime-i irâd ve kaydolunan neferâtın cizyeleri taraf-ı mîrîden istirdât olunmak üzere şurûta bağlandıktan sonra âlâ ve evsât ve ednâ deyü mühürler kazdırılıp ve her sene tarih mührü tecdîdi ve bir sene beyaz ve bir sene elvân kağıtlar mühürlenüb her sene levn-i tebdil ve âlâdan dört ve evsattan iki ve ednadan bir şerifi altın tahsil olunub taraf-ı mîrîden cizyedâr olan mübâşire âlâdan on para ve evsattan sekiz ve ednadan dört para cihet-i maişet tayin olunmak üzere fermân-ı hümayûn sâdır olmağla ol sene ki yüz bir senedir emâneti tahsile mu’temedün-aleyh Devlet-i Aliyye emekdârları istihdâm olunub hem hüddâm-ı Devlet bugüne birer ciheti maişete vâsıl ve hem taraf-ı Mîriye şenede dört bin kese mikdarı ziyâde irâd hâsıl oldu.” *Tarih-i Râşid*, Cilt II, s. 148*

⁷ Mehmet Zeki Pakalın; *Mâliye Teşkilâtı Tarihi (1442–1930)*, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını No: 1977–180/II, Ankara, 1978, s. 40.

Vakanüvis Mehmed Raşid bu durumu şöyle aktarmaktadır: “*Hazine-i Âmire’ye irad olan guruş, yüz yirmi akçeye ve şerifi altın iki yüz yetmiş akçeye ve yaldız altunu üçer yüz akçeye alınagelmegin yine ol veçh üzere alınub ancak, masarifi seferiyyeye imdâd olunmak için fi-mâ-ba’d Hazine-i Âmireden sarf olunacak ve gerek beyne’n-nâs olunan guruş yüz altmış akçeye ve şerifi altunu üç yüz altmış akçeye ve yaldız altunu dört yüz akçeye olmak üzere Hatt-ı Hümayûn-u şevketmakrûn varid olub ruznamçey-i Hümayûn ve aklâm defterlerine kaydolundu.” *Tarih-i Râşid*, Cilt II, s. 148.*

⁸ “*Mukataa-i resm-i duhan İstanbul Gümriüğü mülhakatından olub bu âna dek satandan on iki ve alandan sekiz akçe alınagelüb gerçi alenen bey ve şirâsına müsaade yoktu. Lâkin halkın ekseri istimâline müptelâ olmağla elli beş yük akçeye mukataa bağlanıp minar damadı Mustafa Ağa nâm kimesneye tefviz olundu ve Gümruk malına kesir ve noksan gelmesin için tenzili mâli ile taviz olundu.” *Tarih-i Râşid*, Cilt II, s. 149.*

Ancak, İsmail Paşa, maliyedeki tüm başarılı çalışmalarına rağmen Ekim 1691'de (1103 senesi Safer'inde) hakkında çıkarılan söylentiler nedeniyle azledilerek tutuklanmış ve aynı ayın yedinci günü Defterdarlığa rikâb-ı Mülûkânede Defterdâr Vekili olan Ali Efendi tayin olunmuştur.⁹

İsmail Efendi Edirne'de birkaç gün mahpus kaldıktan sonra İstanbul'a gönderilmiş ve payitahta vardığında bu kadar gayretine ve hazineye menfaati dokunmuş olmasına rağmen "uzlet-nişîn-i istirahat" olmağa mecbur kalmıştır. İsmail Efendi, 4 Nisan 1693 (1104 senesi Recebinin yirmi sekizinci günü) tarihinde hizmeti beğenilmeyen Ali Ağa'nın yerine ikinci defa Defterdarlığa getirilmiştir.¹⁰

Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, İsmail Efendi'nin yeniden göreve getirilmesini eserinde takdirle aktarmaktadır.¹¹

Ertesi sene Safer ayında iyi hizmetlerinin bir karşılığı olarak uhdesine Rumeli pâyesi verilmiş ve Paşalığa getirilmiştir.¹²

İsmail Efendi Paşa olduktan sonra daha önemli işlere imza atmış ve padişah tarafından da önemli törenlere davet edilerek ve övgülere layık görülerek takdir edilmiştir.¹³

İsmail Paşa'nın düzenlemeleri sayesinde Maliye'de işler oldukça düzelmişken hasımları devreye girerek Köprülülerin temsilcisi olarak gördükleri Sadrazamın gözden düşmesine çalışmışlardır. Bu çabalar sonucunda Sadrazam Hacı Ali Paşa azlolunmuştur.¹⁴ Sadrazamlığa eski defterdâr Sürmeli Ali Paşa'nın gelmesi, İsmail Paşa'nın da gözden düşmesine zemin hazırlamıştır. Nitekim Sürmeli Ali Paşa ile araları öteden beri açık olan İsmail Paşa 15 Ağustos 1694 (23 Zilhicce 1105) tarihinde görevden alınmıştır.¹⁵

Görevden alınmasına sebep olarak da Gabele Vak'ası gösterilmiştir. Bosna'da o sıralarda patlak veren Hırvat - Kotor isyanına İsmail Paşa'nın

⁹ Pakalın, *a.g.e.*, s. 40. Krş. Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâiyât*, s. 408.

¹⁰ Pakalın, *a.g.e.*, s. 37-45. Krş. Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâiyât*, s. 442-443.

¹¹ Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâiyât*, 408 vd..

¹² Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâiyât*, aynı yerde.

¹³ Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâiyât*, aynı yerde.

¹⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt III., Kısım 2, T.T.K.yayınları, Ankara, 2003, s. 436.

¹⁵ Pakalın, *a.g.e.* aynı yerde. Mehmed Raşid, İsmail Paşa'nın azlini şöyle anlatmaktadır:

"Defterdâr-ı Şıkk-ı Evvel İsmail Paşa tarafına sahib-i devlet hazretleri öteden beri dilgîr olmağla azlini irâde ve daima Rikâb-ı Hümayuna azim kabâyihini inhâ ve ifâde edüb zuhûr eden Gabele Kal'ası gâilesi esnâsında bazı taksirât isnâdıyla taraf-ı Hümayûn'dan azline mezûn olmağla mâh-ı Zilhicce'nin yirmi üçüncü günü ber veçh-i arpalık Kilis Sancağı ile Kal'a-i merkûme tahlisine Vezir Süleyman Paşa yanına iltihâk etmek üzere Defterdarlıktan tard ve ib'âd ve yerine Baş Muhasebe Kaleminde Üçüncü Halife olub namdâr-ı rüşd ve sedâd olan Kösem Halil Efendi isâd olundu." *Tarih-i Râşid*, C. II, s. 259.

ağır vergilerinin neden olduğu ileri sürülmüş, ayrıca Paşanın “kapsu halkıyla” girdiği muharebede başarılı olamaması da azledilmesini kolaylaştırmıştır.¹⁶

İsmail Paşa'nın Aydın Muhassıllığı ve Ölümü

İsmail Paşa, Ekim 1695'de (1107 Rebiyülevvel) İstanköy Muhafızlığı'na getirilmiştir.¹⁷ Bu görevinde çok kalmadığı anlaşılan İsmail Paşa, Aydın Muhassıllığı Muhasebe defterlerine göre 23 Aralık 1696 (H. 28 Cemaziyülahir 1108) tarihinde Aydın Muhassılı tayin edilmiştir.¹⁸ Yine aynı Muhassıllık defterlerine göre İsmail Paşa Muhassıllığa Abdülbâki Paşa'dan hemen sonra getirilmiştir. “Aydın İli Tarihi” adlı eserinde Asaf Gökbel, İsmail Paşa'nın Muhassıl olduğu seneyi 1109 olarak vermektedir.¹⁹ Ayrıca, Gökbel, İsmail Paşa'nın Aydın Güzelhisar'da vefat ettiğini söylemektedir; gerçekte ise İsmail Paşa 1698 yılı Temmuz ayında (1110 senesi Muharreminde) Turgutlu'da vefat etmiş ve terekesi Manisa Şer'iyye sicillerine kaydedilmiştir.²⁰

Genellikle Rumeli Payeli vezir derecesindeki Paşalara verilen Aydın Muhassıllığı, Osmanlı Devleti'nin çok önem verdiği bazı gelir kaynaklarının kontrolü ve bu gelirlerin sağlıklı olarak Hazineye ulaştırılması amacıyla kurulmuştu. Aydın adı ile anılan bölge Tire, Birgi, Güzelhisar-ı Aydın,

¹⁶ Köprülülerin sahneden çekilmesiyle tüm ülkede büyük bir yönetim boşluğu ortaya çıkmıştı. Pek çok alanda bu zaafiyetin sonuçları görülmeye başlanmıştı. Köprülüler zamanında yapılan düzenlemelerle işlemeye başlayan çarklar artık dönmez olmuştu. İşte bu esnada Rumeli'de ortaya çıkan karışıklıklar ve Bosna'daki hareketlenme bir isyana dönüşmüştü. Avusturya ve Venediklilerin yaptığı kışkırtmalarla alevlenen isyanlarda Osmanlı kale muhafızlarından bazıları isyanları bastırmak bir yana mevkilerini terk etmek zorunda kalmışlardı. İsyancıların çıkmasında son zamanlardaki vergi usulsüzlükleri çok etkili olmuştu. Gabele ve Mostar Kaleleri civarındaki topraklarda tahrir sırasında cizye bedeli olmak üzere sakinlerinden yalnız bir altın alınmakta ve kendilerinden daha fazla akçe alınması yasak iken son zamanlarda bazı Paşaların “devir” adı altında halktan defalarca para almaya başlamaları ve giderek baskı ve zulmü dayanılmayacak noktalara getirmeleri isyanın çıkmasında en büyük etken olmuştu. Venedikliler de bu kargaşa ortamından yararlanarak isyancıların da desteği ile Gabele'yi ele geçirmişlerdi. Bu olaya neden olan ağır vergilendirme Defterdâr'ın azli için bir bahane olarak kullanılmıştır. Çünkü gerçekte alınan “devir” vergisinin kanunî bir yanı olmadığı gibi bunlar yerel güç odakları tarafından Defterdarın bilgisi ve izni dışında alınmış keyfi vergilerdir. Ancak, Sadrazam için bunun önemi yoktur. Amacı İsmail Paşa'yı azletmek olunca bu meseleden ona bir pay çıkarmış ve azline gerekçe göstermiştir. Pakalın, *a.g.e.* aynı yerde. Ayrıca Bkz. Zübde-i Vekâiyât, s. 559.

¹⁷ *Sicill-i Osmanî*, c. II. s. 835.

¹⁸ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (B.O.A.)D.BŞM. ANM.1.d 17274* s. 15–16.

¹⁹ Asaf Gökbel-Hikmet Şölen; *Aydın İli Tarihi*, Aydın, 1936., s. 131. Krş: *Manisa Şer'iyye Sicilleri (M.Ş.S).166/143(a)* daki bilgilere göre İsmail Paşa Turgutlu'da vefat etmiştir. Ayrıca bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, c. II., İstanbul, 1311, s. 835.

²⁰ Uluçay'a göre, 1697 Şubat (1108 Receb) ayında İstanköy'ü muhafaza etmek şartıyla Saruhan ve Aydın sancaklarına Muhassıl olmuş ve 1110 tarihinde Turgutlu'da vefat etmiştir. Ki, bu bilgiler Şer'iyye sicillerinde yaptığımız inceleme sonucunda doğrulanmıştır. Çağatay Uluçay, *XVII. Asırda Saruhan'da. Eşkîyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul, 1944, s.484, krş. *M... S.166/143(a)*.

Sultanhisar, Kuyucak, Bayındır, Balyambolu gibi kentlerle Küçük ve Büyük Menderes nehirlerinin suladığı çok verimli ovaları içine alıyordu. Burada Padişah ve vezir hasları bulunuyordu. Bunun yanı sıra bölgeden Haremeyn evkafına bağlı vakıflara önemli gelir sağlanıyordu. Ayrıca, Aydın Muhassılları Saruhan, Menteşe hatta Teke ve Hamit Sancaklarındaki bazı gelir kalemlerini de kontrol etmek zorundaydılar. Bu iş ise gerçekten çok zordu. Çünkü dağlık bölgelerde yuvalanan eşkıya bu zengin topraklardaki en ufak bir yönetim zaafiyetini fırsat biliyordu. Bölgede vergi toplamak, sık sık görülen eşkıya saldırıları nedeniyle imkânsız hâle geliyordu. Eşkıyayı ortadan kaldırmak da her zaman mümkün olmuyordu. Yol ve ticaret güvenliğinin sağlanması, toplanan vergilerin sağ salim yerine ulaştırılması için güçlü bir askerî yapıya ihtiyaç duyuluyordu. Bunu başarabilmek için bölge ileri gelenlerinin nüfuzlarından yararlanıldığı da oluyordu. Bu durumda ise güçlenen derebeyleri Muhassılı daha güç durumlara düşürebiliyorlardı. Aynı zamanda Muhassıllar savaş zamanlarında ek bazı görevler de yükleniyorlardı. Kapu halkıyla sefere çıkmak zorunda kaldıklarında arkalarında sağlam bir işleyiş bırakmak zorundaydılar. Bunun dışında özellikle Rodos gibi müstahkem mevkiilerde oturan Yeniçerilerin mevaciplerinin sağlanması da Muhassıllara verilen görevler arasındaydı. İsmail Paşa Muhassıllık görevine getirildiğinde kendisine verilen yetki ve sorumluluklar çerçevesinde önemli başarılarla imza atmıştır. Bundan dolayı 1697–98 (H. 1109)'de İsmail Paşa'nın bu görevdeki dikkat ve becerisi devletçe takdir görmüş ve süresi bir dönem daha uzatılmıştır.²¹

İsmail Paşa, Muhassıllıkta bulunduğu sırada çok önemli bir iç güvenlik sorununu çözmüştür. On beş yirmi yıldan beri eşkıyalık yaparak Aydın ve civarında halka zulmeden Osman oğlu Nasuh adındaki şakiyi kanunlara uyması durumunda affedilebileceğini söyleyerek dağdan inmeye razı etmiştir. Böylece daha fazla kan dökülmeden bu sorunu halletmiş, ayrıca güçlü bir savaşçı olan Osman oğlu Nasuh bu sayede devlet hizmetine girmiştir. İleride önemli başarılar kazanarak Paşalığa yükselecek olan Osmanoğlu Nasuh, İsmail Paşa'nın ölümünden kısa bir süre sonra Aydın Muhassıllığı'na tayin edilecektir.²²

²¹ *Zübde-i Vekâiyat*, s. 635.

²² *Zübde-i Vekâiyat*, s. 652–653. Mehmed Raşid İsmail Paşa'nın Osmanoğlu Nasuh'u dağdan indirmesini şöyle aktarmaktadır:

“On beş yirmi seneden beri Aydın etrafında yağma ve tuğyân ile şöhret-i şîâr ve birkaç defa üzerine adamlar tayin olunması müfîd olmayıp ele getirilmesi sa'b ve düşvar olan Osman oğlu Nasuh nam kimesne Aydın Muhassılı Defterdâr İsmail Paşa'ya adam gönderüb vadi-i bağy'çü isyandan nedâmet izhâr ve cürmü affolunmak husûsunu der-i Devlet-i Aliyye tarafına arz etmesi niyâzını tekrar etmekle Paşa-yı müşarinileyh dahi fukara-yı reâyâ ve enbâ-i sebil üzerlerinden şekâvet ve teâddisini ref' için der-i devletten niyaz mendi af ve inâyet olmağla recâsı karin-i kabûl olmuştu. Hatta sefer-i Hümâyûn için Aydın ve Saruhan Sancaklarından matlûb olan Yeniçer serdengeçtileri üzerlerine serdengeçti Ağası olup bazı Ocak Ağaları

İsmail Paşa, 1110 (Muharrem'in 13'ünde) senesi başında (21 Temmuz 1698)Turgutlu'da vefat etmiştir.²³ Öldüğünde yanında veya emaneten başka şahıslarda bulunan eşya, atlar, silah ve paranın dökümü EK-1'de mevcuttur. Tereke bilgilerinden yola çıkarak elmaslarla işlenmiş kuşağına sıkıştırdığı tabancaları, eğerine iliştiirdiği tüfekleri, ardından ve önünden gelen atlar üzerinde açılmış sancakları, tuğları, çeşit çeşit kumaşlarla kaplı kürkleri, özel olarak bakılan atları, kılıçları, yanında taşıdığı dürbünü, kahvesinin hazırlandığı cezveleri, yemeklerinin pişirildiği sahanları, tencereleri ile İsmail Paşa'yı hayal etmek zor olmasa gerektir.

İsmail Paşa'nın Muhassıllığı esnasında İstanbul ile bağlarını koparmadığı, orada da bir sarayının olduğu ve ölümünden sonra sarayın ve arsasının Ümmü Gülsüm Hatun vakfına devredildiği mevcut belgelerden anlaşılmaktadır. Bu saray "iki bin dört yüz yirmi sekiz buçuk zıra' vakıf arazisi üzerinde mebni" olup giriş katında bir büyük ve iki küçük odası, üst katında bir kafesli odası, bir sofası, bir divanhanesi, yine bir büyük odası, bir kâşili (çinili) kütüphanesi ve iki küçük odası, yine başka bir sofası, bir hamamı, bir camekânı, bir kahve odası, bir kileri ve üstünde bir kafesli odası, orta kısmında ayrıca altı odası, bir kömürlüğü ve bir kenefi bulunuyordu. Bunlara ek olarak bina dışında bir müştemilat ve bir kiler odası da mevcuttu. Binanın bazı ekleri de Derviş Efendi vakfına günlük üç akçe kira ile verilmişti. Bu ek yapılar yine vakıf arsa üzerinde kurulu yan yana üç kargir mahzen, iki halvetli bir hamam, bir camekân ve bir keneften oluşuyordu.²⁴

Hakkında yazılanlardan anlaşıldığı kadarıyla İsmail Paşa'nın seveni olduğu kadar sevmeyeni de çoktu. Kendisinin aşırı tutumluluğu eleştiri konusu olmuştur. Ancak, esasen Köprülüler döneminin son bürokratlarından biri olan İsmail Paşa'yı saf dışı bırakmak amacıyla Köprülülerin kurduğu düzeni değiştirmek isteyenler, İsmail Paşa hakkındaki iddiaları çok daha ötelere taşımaktan çekinmemişlerdir.

Eserinde, vezirler ve önemli kimselerin maruz kaldıkları halleri alaycı bir dille anlatan Balıkesir'li Rasih, İsmail Paşa'yı da kıyasıyla eleştirmiştir.²⁵

Sonuç

kefâletiyile Rumeli tarafına ubûr ve sefer-i Hümayûn'da hidemât-ı memûresine bezl-i maddûr etmekle mürîye nef-i azîmi hasebiyle Aydın Muhassıllığı Mir-i miran rütbesiyle mezbûra ihsân ve dest-i iptihacına ita-yı menşûru af ve emân kılındı" Tarih-i Râşid, C. II, s. 446.

²³ M.Ş..S.166/143(a)'daki bilgilere göre İsmail Paşa Aydın'da değil teftiş için gittiği Turgutlu'da vefat etmiştir.

²⁴ B.O.A. AE. SMST. II 05/479

²⁵ Balıkesirî Ahmed Rasih; *Bi-lügâtü'l-ahbâb*, H. 1108 Süleymaniye Esad Efendi Kütüphanesi, No: 894,35, Varak: 13-14'den Aktan Pakalın, *a.ge.*, s. 44-45.

Aydın Muhassılığı görevine getirilinceye kadar Osmanlı Mali Bürokrasisi içinde yükselerek **Mâliyenin** birinci adamı olma başarısını gösteren İsmâil Paşa kendisine verilen her görevi en iyi şekilde yerine getirmeye çalışmış önemli bir kişiliktir. Osmanlı Devleti'nin 1689 Viyana bozgunundan sonra yaşadığı ağır mâli sıkıntıların giderilmesinde çok gayretleri olan İsmail Paşa, Köprülüler döneminin sona ermesiyle saraydaki yerini ve tüm desteğini yitirmiştir. Ömrünün son yıllarını yine çok önemli bir Maliye görevi olan Aydın Muhassılığı ile Batı Anadolu'da geçiren İsmâil Paşa, bu görevi esmasında rahatsızlanarak vefat etmiştir. Görevini yerine getirmek için vergi toplanılan yerlere bizzat giden İsmail Paşa'nın terekesi bize görev halindeki bir Aydın Muhassılının yanında neler götürdüğünü, giydiği elbiseleri, kullandıkları silâh ve diğer eşyaları göstermesi bakımından ilginçtir. Son görevi müddetince Muhassıllık merkezi olan Aydın'da oturan İsmail Paşa'nın İstanbul'da bulunan sarayı ve arsası ise ölümünden sonra iki ayrı vakfa devredilmiştir.

KAYNAKÇA

1- Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

D.BŞM. ANM.1.d 17274

AE. SMST. II 05/479

Manisa Şer'iyye Sicilleri

(M.Ş. S).166/143(a)

2-Kitap ve Makaleler

Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, Zübde-i Vekaiyât Tahlil ve Metin (1066–1116/1656–1704), Hazırlayan: Abdülkadir Özcan, TTK. Yayınları, Ankara, 1995, s. 347.

Gökbel, Asaf - Şölen, Hikmet; *Aydın İli Tarihi*, Aydın, 1936

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, c. II, İstanbul, 1311.

Mehmet Zeki Pakalın; *Mâliye Teşkilâtı Tarihi (1442–1930)*, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını No: 1977–180/II, Ankara, 1978, s. 40.

Uluçay, Çağatay, *XVII. Asırda Saruhan'da. Eşkîyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul, 1944,

Tarih-i Râşid, Cilt II(18–194.Varaklar), Dersaadet, 1153.

Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa Tarihi, Cild: II, Orhaniye Matbaası, İstanbul,1928.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C.III, Kısım: 2, T.T.K. Yay., Ankara, 2003.

Zeki Tekin, “Osmanlılarda Kürk Kullanımı”, *Türkler*, c. 10, s. 644.

I. EK

M.Ş. S. 166/143 (a) Muhassıl İsmail Paşa'nın vefatında yanında bulunan nukûd ve eşya

DeFTER oldur ki, işbu bin yüz on Muharremü'l haramının on üçüncü günü Aydın ve Saruhan Muhassılı olan devletlü İsmâil Paşa, medine-i Mağnisa muzâfâtınadan Kasaba-i Turgudlu'ya dâhil oldukda bâ-emr-i Allah-u teâlâ dâr-ı dünyadan dâr-ü bekâya hicret ettiklerinden mefâhirü'l mecid ve'l ikrâm Kapucubaşı Mustafa Ağa hazretleri muhassıl-ı meşfûr şehriyârisi saâdetlü İbrahim Ağa hazretleri mevcûd bulunub merhûm-u mezbûrun yanında bulunan nukûdları ve sair eşyalarıdır ki, tahrîr ve defter olunub pâye-i sarîr-i âlâya arz olundu. Tahrîren fî tarih el-mezbûr es-sene-i merkûme.

*Mîr-i muhterem Kâtib Elhac Hüseyin Efendi
İmam Hasan Efendi Ömer E.fendi Elhac Mustafa Efendi
Hazinedar Mehmed Ağa Silâhdar Mustafa Ağa
Mühürdar Halil Ağa Mehmed Efendi İmam-ı Cami-i Cedîd
Eş-şeyh Mehmed Efendi Abdullah Efendi
Elhac Ramazan Efendi Elhac Ahmed Efendi*

Nükûd	Elmasla murassa Soma Kuşak	Yeşil çuka
Guruş	Aded	sırtı Samur
2000	1	erkân kürk ²⁶
		Aded
		1

²⁶ "...sert kış günlerinde ahşap binaların tavanları da hayli yüksek olduğundan ve mangallar odaları ısıtmaya pek yetmediğinden kürkler imdada yetişirdi. O zamanlar kürklerin tüylü kısmı içeride bulunur, dışı ise derecesine göre çuha, atlas veya seraser denilen baştanbaşa sırma işlemeli ağır ve değerli kumaşlarla kaplı bulunurdu. " Mithad Sertoğlu, *İstanbul Sohbetleri*, İstanbul, 1992, s. 7'den aktaran, Zeki Tekin, "Osmanlılarda Kürk Kullanımı", *Türkler*, c. 10, s. 644.

Yeşil çuka sırtı Samur kunduz Aded 1	Meneviş çuka kaplı köhne samur Aded 1	Meneviş çuka Mellûna vaşak kürk Aded 1
Siyah Tilki ve Kunduz Aded 1	Müstamel börk kürkü kalın Aded 1	Çuka Kaplı Kakım Kürk Aded 1
Sim zarfıyla Sancağ-ı Şerif Aded 1	Müstamel Cezayir İşi Sancak Aded 1	Sim sancak alemi Aded 1
Sim Bayrak Torbaları Aded 3	Çuka Sancak Zarfları Aded 5	Müstamel sancak Mizanı Aded 3
Sim kemer-i raht Aded 6	Sim çatgı rahtı Aded 1	Sim deşne Aded 5
Sim Gaddare Aded 6	Sim Topuz Aded 6	Köhne Şam direk Aded 7

Sim rikâb	Sim buhurdan mâ gullabdan	Sim Paşa Matarası
Aded	aded	Aded
1,5	1	1
Müstamel Mardin Perdesi	Çarıklı Paşa Fincamı	Cedid Haleb Kesmesi
Aded	Aded	Aded
1	1	1
Sim Şatır Kuşağı	Sim Şatır hançeri	Şatır ve çifteci gaddaresi ma sim kemer
Aded	Aded	Aded
6	5	9
Paşa tûfengi	Simli şatır kımı	Altın kaplı İstanbul kılıcı
aded	aded	aded
1	4	1
Müstamel çuka zînpûş	Kadife yedek eğeri	Bakır rikâb
aded	Aded	Aded
1	1	4

Yıldızlı bakır hil'ali kazgan Aded 5	Sim toplu tuğ Aded 2	Cezayir İhramı Aded 2
Sim kol dividi Aded 1	Dürbin Aded 1	Köhne kubur ve sadak Aded 1
Cedid Tire Peşkir Aded 1	Cedid kapama nuhas(?) Aded 1	Kahve Güğümü Aded 2
Boyama Makrûme Aded 3	Cedid çamaşur aded 1	Yüzük içinde beyaz bir toz 1
Yemeklik tası Aded 4	Yıldızlı köhne leğen mâ'a ibrik Aded 1	def'a leğen mâ 'a ibrik aded 1
Kebir abdest leğeni Aded 1	Kebir güğüm Aded 1	Kahve ibriği Aded 2

Yıldızlı güğüm sarı	Bosna işi Şamdan	Tabanca
Aded	Aded	Aded
1	1	7
Kabak	Kebir ve sagir sahan	Sahan Kapağı
4	24	Aded
		29
Çorba tası	mâ kapak	Kevgir
Aded	aded	Aded
2	1	1
kepçe	Süzgü	Kendi nefsi için at
aded	Aded	re's
2	2	1
Seyisli kır	Bâki Paşa dorusu	Altı burçak dorusu
re's	re's	re's
1	1	1
Yusuf Efendi tayı	Ahmed Paşa Tayı	Kula At
re's	re's	re's
1	1	1
Katır	İç oğlanı ve Karaköylü doruları	
re's	re's	
12	30	

*Oldur ki, Güzelhisar'da
Hasan Ağa'da olan
atlarıdır ki, zikr olunur:*

Mısır doru	Siyah At	Mıslu Ağa Kırı
re's	Aded	re's
1	1	1
Büyük Al At	Ali Ağa Dorusu	Siyah At
re's	re's	re's
1	1	1

Tire'de mütesellim İbrahim Ağa'da emanet olan atlarıdır ki, zikr olunur.

Al At	Al Bargir	Küçük Tay
re's	re's	re's
1	1	1

Alaca Bargir

re's

1

İmzâ

Mehmed

Mevlâna-yı Turgudlu

XVI. Yüzyıl Sonlarında Aydın'da Bir Osmanlı Bürokrati:
Defterdâr İsmail Paşa (Kirli)

83

II. EK

İsmail Paşa'nın İstanbul'daki Sarayı

AE. SMST. II 05/479

Hatt-ı Hümayûn

“Aydın ve Saruhan Muhassılı iken fevt olan Merhum İsmail Paşa'nın Süleymaniye kurbinde olan hânesi Asitâne-i Saâdet'de Bostaniyânın Ağalarından zabt ettirile deyû evâmir-i şerif verildikde defteri mestûrdur. Ferman saadetlû Sultanımındır. Fi 10 Şaban 1110

Maruz-u dâileri oldur ki,

Bundan akdem Şıkk-ı evvel defterdarı olub derun-u arzda mezkur olan İsmail Paşa'nın ile'l-vefat taht-ı tasarrufunda olub İstanbul'da Süleymaniye mahallesinde vâki, bir taraftan ilmiyeye meşrû ve kazâmızın ve bir taraftan derviş Efendi vakfı ve iki taraftan tarik-i âmm ile mahdûd olub tarik-i âmm tarafında vâki merhûm Ümmü Gülsüm Hatun vakfına beher yevm altışar akçe icare-i muaccesesi olub tûlen ve arzen el-hesâb tersi'i iki bin dört yüz yirmi sekiz buçuk zıra' vakıf arziye üzerinde mebni hanesinde tabaka-i ulyâda bir bâb kebir o da ve iki sagîr oda ve fevkinde bir kafesli oda ve bir sofa ve divanhane ve yine bir bâb kebir oda ve bir kâşili (çinili) kütüphane ve iki bâb odası ve bir sofa ve bir hamam ve bir camekân ve bir kahve odası ve bir kiler ve fevkinde bir kafesli oda ve tabaka-i vûstâda altı bâb oda ve bir kömürlük ve bir kenef ve müştemilat ve bir kiler odası zikr olunan Derviş Efendi vakfına yevmi üç akçe icâre-i muaccesesi olan vakıf arsa üzerinde mebni birbiri fevkinde üç bâb kargir mahzen ve iki halvetli bir hamam ve camekân ve kenef bin doksan dört senesinde Mahmud Paşa mahallesinde Naibü'ş-şer'i olan Abdullah Efendi'nin keşf-i himmeti ve vakfiye-i muaccel bahâ mücebince merhûme-i mezbûr Ümmü Gülsüm Hatun'un vukûfu olub mezbûr İsmail Paşa bilâ-veled fevt olmağla ebniye-i mezkûrenin cümlesi vakf-ı şerîfe intikal etmiştir. Taraf-ı mîrîden ve gayrıdan müdâhale olunmak câiz değildir. Şevketlû padişahımız hazretlerinin şefkat ve merhameti âmmeye mezbûl ve beyne'n-nâs meşhûr olmağla mülk olan mevâzii müteveffâ-yı mezbûrun eday-ı divanı için veresesine ve vakıf olan ebniye-i mezkuresi vakf-ı şerife ita ve ihsân buyurulsa dahi şefkat ve samahati beyne'n-nâm iştihâr bulmağla mazhar-ı hayır dua olmaları emri muharrerdir. Bâki emr-ü fermân men-lehü'l-emr hazretlerindir.

Fî 26 Cemaziyülevvel 1110

İhsan-ı hümayûnum olmuştur (Hatt-ı hümayûn)

İstanbul Kadısının arzıdır.

Aydın Muhassılı iken fevt olan İsmâil Paşa'nın mahmiye-i İstanbul'da vâki Sarayı'nın bazı mahalleri taht-ı nezaretinde olan müteveffîye Ümmü Gülsüm Hatun'un vakıf arsası üzerine mebnî ve icâre-i muaccele ile vakfiyet üzere üzerine mebnî ve icâre-i muaccele ile vakfiyet üzere tasarruf olunagelib ve müteveffâ-yı merkûm bilâ-veled fevt olmağla vakfa aid olmuş iken taraf-ı mîrîden zabt olunmağla merhamet ricasına arz ve sarayı mezkûr vakfiyeten muaccele bahâ ve keşf-i hücceti mücebince beher yevm on altışar akçe icâre-i muaccele ile bâzen müteveffîye-i merkûm Ümmü Gülsüm Hatun vakfına ve yevmi üçer akçe icâre-i muaccele ile bazen Derviş Efendi vakfına olub bî-hesab-ı şer'i vakfa intikal etmekle Saray-ı mezkurun vakfa aid olan ebniyesi taraf-ı vakfa iade ve mülk olan mevzii dahi müteveffâ-yı mezkûrun eda-yı duyunu için veresesine itâ olunmak bâbında inâyet-i aliyye-i şahaneleri ricasına hâlâ Rumeli Kazaskeri Efendi dâileri ilâm eder manzûr ve mâlûm-u hümayunları oldukda emr-ü fermân şevketlû inayetlû efendim padişahıdır.

Der devlet-i mekine arz-ı dâi-i kemîne budur ki,

Taht-ı nezaretimizde olan evkafdan merkûme Ümmü Gülsüm nâm sahibü'l hayratın meşruiyet üzere mütevellisi olan Ete Emine nâm hatun ile umûmen müterakkıbası meclis-i şer'e gelip şöyle takrîr-i kelâm ettiler ki, bundan akdem Aydın Muhasılı iken vefat eden İsmail Paşa'nın mahmiye-i İstanbul'da merhûm ve mağfûr Sultan Süleyman Han hazretlerinin câmi-i Şerifleri kurbinde vâki sarayının tarik-i âmm tarafında vâki vakf-ı mezkûra yevmi on altışar akçe icare-i muacceleli olub tûlen ve arzen bihesab tersii iki bin dört yüz yirmi sekiz zıra arsa üzerinde mebni olan buyut-u adîde ve hamam vakf-ı merkûmenin işbu yedimizde olan vakfiye-i muaccele bahası nâtuk olduğu üzere müteveffâ-yı mezbûrun müteveli vakfiyet üzere tasarrufunda iken bilâ veled vefat edüb zikr olunan mevzii-i vakf-ı şerife aid olmuş iken cânib-i mîriye külli duyûnu vardır deyu taraf-ı mîrîden zabt olunub vakf-ı şerife gadr olmuştur. Vâki hâl der-i devlet-medara arz ve ilâm olunmasını itmân etmeleriyle fi'l-hakika saray-ı mezkurun zikr olunan mevzii vakf-ı mezbûrdan olub müteveffa-i mezbul ile'l-vefat icâretin malûmeynin tasarruffunda olduğu ilâm... baki ferman men-lehü'l-emrindir. Tahriren fi '1 yevm ü'l hâmis ve işrin min Cemaziyülahır sene aşara ve mie ve elf.